

RECHTSGELEERDHEID

FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID

UNIVERSITEIT LEIDEN

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0659

© 2018 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

RAPPORT OVER DE BACHELOR- EN MASTEROPLEIDING RECHTSGELEERDHEID VAN DE UNIVERSITEIT LEIDEN	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDINGEN.....	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	5
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	6
WERKWIJZE VAN HET PANEL	6
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL.....	11
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING	15
BIJLAGEN	31
BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN	33
BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	35
BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES.....	42
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN DE PROGRAMMA'S	50
BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA	65
BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	68

Dit rapport is vastgesteld op 23/05/2018

RAPPORT OVER DE BACHELOR- EN MASTEROPLEIDING RECHTSGELEERDHEID VAN DE UNIVERSITEIT LEIDEN

Dit rapport volgt het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. 19 december 2014).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDINGEN

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

Naam van de opleiding:	Rechtsgeleerdheid
CROHO-nummer:	50700
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	180 EC
Afstudeerrichtingen:	Rechtsgeleerdheid Entrepreneurship and Management Economie International Business Law
Locatie(s):	Leiden
Variant(en):	voltijd, deeltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid

Naam van de opleiding:	Rechtsgeleerdheid
CROHO-nummer:	60084
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	60 EC
Afstudeerrichtingen:	Arbeidsrecht Civiel Recht Encyclopedie en Filosofie van het Recht European Law Financieel Recht Ondernemingsrecht Public International Law Staats- en Bestuursrecht Straf- en Strafprocesrecht
Locatie(s):	Leiden, Den Haag
Variant(en):	voltijd, deeltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Het bezoek van het visitatiepanel Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden vond plaats op 22-24 november 2017.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Universiteit Leiden
Status van de instelling:	bekostigde instelling
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 7 augustus 2017 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de bacheloropleiding en de masteropleiding Rechtsgeleerdheid beoordeelde bestond uit:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout, voorzitter Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI), emeritus bijzonder hoogleraar Migratierecht en Rechtsbescherming aan de Radboud Universiteit Nijmegen en voormalig Nationale Ombudsman [voorzitter];
- Prof. dr. J. (Jan) Struikma, hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder Ruimtelijk Bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam [vice-voorzitter];
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols, emeritus hoogleraar Straf- en Strafprocesrecht aan en voormalig Rector Magnificus van Maastricht University;
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz, eerst hoogleraar Notarieel Recht, daarna hoogleraar Personen- en familierecht, in het bijzonder Familievermogensrecht, aan de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure, hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch, hoogleraar Belastingrecht, in het bijzonder Europees en Internationaal Belastingrecht, aan Maastricht University;
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath, hoogleraar Burgerlijk Recht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Radboud Universiteit in Nijmegen;
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB, masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Staats- en Bestuursrecht, aan Maastricht University.

Het panel werd ondersteund door Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA, die optrad als secretaris.

De curricula vitae van de panelleden zijn opgenomen in bijlage 1.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De visitatiegroep Rechtsgeleerdheid

De beoordeling van de bachelor- en masteropleiding Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden was onderdeel van de visitatie Rechtsgeleerdheid. Van oktober 2017 tot en met maart 2018 beoordeelden drie panels in totaal 92 opleidingen aan elf universiteiten. In overleg met de NVAO is ervoor gekozen om binnen de overkoepelende visitatiegroep Domein Rechtsgeleerdheid drie subclusters (in het vervolg clusters) van instellingen aan te wijzen:

Cluster I	Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit, Erasmus Universiteit Rotterdam, Nyenrode Business Universiteit;
Cluster II	Universiteit Leiden, Tilburg University, Universiteit Utrecht;
Cluster III	Maastricht University, Open Universiteit, Radboud Universiteit Nijmegen, Rijksuniversiteit Groningen.

Ieder cluster werd door een eigen panel beoordeeld. De panels bestonden voor elk cluster uit de volgende leden:

Cluster I

- Em. prof. mr. I.F. (Ige) Dekker (voorzitter)
- Prof. dr. mr. P.P.T. (Paul) Bovend'eert (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. mr. T.A. (Theo) de Roos
- Prof. dr. P.H.J. (Peter) Essers
- Prof. dr. mr. A.L.B (Aurelia) Colombi Ciacchi
- Dr. mr. W.H.F.M. (Wouter) Cortenraad LLM
- Prof. dr. mr. G.E. (Gerrit) van Maanen

- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. mr. dr. P. (Peggy) Valcke
- Prof. dr. L.J. (Larissa) van den Herik

Cluster II

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. A.A.H. (Aukje) van Hoek
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg

Cluster III

- Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter)
- Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter)
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel
- Prof. dr. mr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel
- Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- Prof. dr. Y. (Yves) Jorens
- Dr. D. (Dominique) Sluijsmans
- Dr. mr. S.A. (Sonja) Kruisinga
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. M. (Manuel) Desantes Real
- Prof. mr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg
- Prof. mr. H.N. (Harriët) Schelhaas

Voor elk bezoek binnen een cluster werd vervolgens een subpanel aangesteld, gebaseerd op de expertise en beschikbaarheid van panelleden en rekening houdend met mogelijke belangenverstremgeling. Bij het bezoek aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden bestond het panel uit de volgende leden:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB

Coördinatie en secretarissen

Dr. Fiona Schouten was uitvoerend coördinator van de visitatie Rechtsgeleerdheid, drs. Linda te Marvelde supervisor en Marcella van Schie MA projectondersteuner. Voor cluster I traden drs. José van Zwieten (UvA, VU) en dr. Marianne van der Weiden (EUR, Nyenrode) op als secretaris, voor

cluster II Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA (UL) en dr. Floor Meijer (TiU en UU) en voor cluster III drs. Renate Prenen (MU, OU, RU en RUG). Daarnaast was Fiona Schouten voor de bezoeken aan de UvA, EUR, MU en RU tweede secretaris vanwege parallelsessies in het programma en aan de RUG vanwege voorgenomen naamswijzigingen van opleidingen.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling binnen en tussen de drie clusters werd op diverse manieren geborgd:

1. De coördinator van QANU was bij elk bezoek aanwezig bij de start van elk visitatiebezoek en bij het opstellen van de eindoordelen;
2. De coördinator was bij het eerste bezoek in ieder subcluster aanwezig;
3. Er vonden ijkingsoverleggen plaats op vrijdag 8 december 2017 en 6 april 2018 waarin voorzitters, vice-voorzitters, studentleden en de coördinator van QANU werkwijze en beoordeling bespraken;
4. De voorzitters waren in ieder geval bij één bezoek buiten hun eigen cluster als toehoorder aanwezig;
5. De student-panelleden rouleerden; zij namen deel aan ten minste één bezoek in elk cluster;
6. Voorafgaand aan de bezoeken vond er op 29 augustus 2017 een overleg plaats tussen coördinator en secretarissen, waarin de werkwijze werd besproken.

Vorbereiding

Op 23 maart 2017 werden de voorzitters van de drie panels gezamenlijk door QANU geïnformeerd over de werkwijze tijdens de visitatie Rechtsgeleerdheid, de beoordelingskaders en de bezoekplanning. Daarbij spraken zij ook over wederzijdse afstemming en onderlinge communicatie. De voorzitters kwamen naar aanleiding hiervan tot een gezamenlijke richtlijn voor hun werkwijze bij de scriptieselectie en tot een omschrijving van aard en aantal van de vakken die tijdens de bezoeken door de opleidingen ter inzage werden gegeven.

Alle leden van de drie panels kwamen op 19 juni 2017 bijeen voor een startvergadering. Tijdens die bijeenkomst werden de panelleden geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders en de planning van de bezoeken. De panelleden reflecteerden ook op de inhoud en het gebruik van het domeinspecifiek referentiekader voor de visitatiegroep (zie bijlage 2).

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan Universiteit Leiden stelden coördinator en panelvoorzitter een selectie samen van eindwerken van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken werden gekozen uit een lijst van afgestudeerden over de periode tussen 01/09/2015 en 31/08/2017. De selectie vond plaats volgens de Beoordelingsrichtlijn eindwerken van de NVAO. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling. Het panel bestudeerde deze selectie en de bijbehorende beoordelingsformulieren.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Dit bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 5. De Faculteit der Rechtsgeleerdheid selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners die ter goedkeuring werden voorgelegd aan het panel en de coördinator.

Na ontvangst van de kritische reflectie controleerde de coördinator deze op kwaliteit en volledigheid alvorens haar ter bestudering naar het panel te sturen. De panelleden lazen de kritische reflectie en formuleerden op basis daarvan vragen en eerste bevindingen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Universiteit Leiden vond plaats op 22-24 november 2017. Tijdens het bezoek bestudeerde het panel het ter inzage gevraagd materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 6. Het panel sprak met studenten en docenten, formeel en informeel verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de opleidings- en examencommissie. Tevens

bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopspreekuur. Van die gelegenheid is geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om zijn voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel. Dit legde de coördinator voor aan de panelleden. Na verwerking van hun commentaar en na akkoord van het panel stuurde de coördinator het rapport naar de Faculteit der Rechtsgeleerdheid met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De reactie van het bestuur op het conceptrapport werd voorgelegd aan de voorzitter van het panel en feitelijke onjuistheden werden op zijn verzoek gecorrigeerd. Vervolgens werd het rapport door het panel vastgesteld en toegestuurd aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en aan het College van Bestuur van de Universiteit Leiden.

Beslisregels

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden en de opleiding als geheel gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs verwacht mag worden van een bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Onvoldoende

De opleiding voldoet niet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont op meerdere vlakken ernstige tekortkomingen.

Voldoende

De opleiding voldoet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont over de volle breedte een acceptabel niveau.

Goed

De opleiding steekt systematisch uit boven de gangbare basiskwaliteit.

Excellent

De opleiding steekt systematisch ver uit boven de gangbare basiskwaliteit en geldt als een internationaal voorbeeld.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid over eindkwalificaties beschikt die voldoen aan de eisen die daaraan gesteld worden. De eindkwalificaties geven naar het oordeel van het panel voldoende weer dat er een academisch bachelorniveau bereikt dient te worden. Het panel heeft ook geconstateerd dat de eindkwalificaties van de opleiding in overeenstemming zijn met het domeinspecifieke referentiekader en de Dublin-descriptoren. Daarmee voldoen ze aan (inter)nationale eisen.

Het panel kan zich vinden in het brede profiel en de bijzondere aandacht voor het bereiken van het civiel effect. Het is het panel wel opgevallen dat de drie multidisciplinaire afstudeerrichtingen van de bacheloropleiding sterk economisch en bedrijfswetenschappelijk gericht zijn. Het heeft begrip voor de wens van de opleiding daarmee studenten aan te spreken die een juridische loopbaan in het (internationale) bedrijfsleven ambiëren, maar adviseert tegelijkertijd om te onderzoeken of er behoefte bestaat aan multidisciplinaire afstudeerrichtingen op andere vlakken en of het aanbieden ervan tot de mogelijkheden behoort. Het panel adviseert daarnaast om Engelse taalvaardigheid op te nemen in de eindkwalificaties.

Onderwijsleeromgeving

Het panel stelt vast dat de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid mede dankzij een curriculumherziening een goed doordacht, degelijk en samenhangend geheel vormt. In het eerste bachelorjaar, dat een sterk selecterende functie heeft, maken studenten kennis met de belangrijke rechtsgebieden. Deze komen meerdere malen terug in het programma in een steeds verder verdiepende vorm. Academische vaardigheidstraining is in voldoende mate aanwezig in het curriculum, maar zou versterkt kunnen worden. Het panel juicht daarom de toevoeging van de geplande vaardighedenlijn toe. Een sterk punt van de opleiding is de nadruk op taalvaardigheid, die in een taalvaardigheidsleerlijn duidelijker tot uitdrukking zal komen. Om meer zicht te krijgen op de effecten van de curriculumherziening adviseert het panel de opleiding om concretere doelen aan de verbeteringen te koppelen.

De docentenstaf van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid is voldoende gekwalificeerd en van voldoende omvang. De docentenstaf combineert inhoudelijke en academische expertise met didactische expertise. Een aandachtspunt is het (hoge) percentage niet gepromoveerde docenten (48%), al is het grootste deel van deze groep (meestal als promovendus) wel bij het onderzoek betrokken. Het panel acht het positief dat veel docenten ook in de beroepspraktijk actief zijn.

De opleiding zet zich in voor activerend onderwijs. Het panel heeft echter gezien dat men er niet in slaagt alle studenten te activeren: in de regel neemt slechts een minderheid van de studenten deel aan de zogeheten intensieve werkgroepen. Het panel heeft begrip voor het feit dat activerend onderwijs moeilijk te realiseren is voor alle studenten in het licht van de grote studentenaantallen, maar moedigt de opleiding aan hierin toch nog een slag te maken, in navolging van het eigen didactisch concept. Zij zou hiervoor te rade kunnen gaan bij *best practices* binnen de faculteit en bijvoorbeeld kunnen nagaan hoe het participantensysteem van de bacheloropleiding Fiscaal Recht vertaald zou kunnen worden naar de eigen opleiding.

Het panel acht de studeerbaarheid van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid aan de maat. Wel adviseert het de opleiding te overwegen om het tutoraat ook een rol te geven bij de overgang naar het tweede jaar, die door studenten als zwaar wordt ervaren.

Toetsing

Het panel heeft vastgesteld dat toetsbeleid en toetssystematiek binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid *work in progress* zijn en dat men actief bezig is hiervoor draagvlak te scheppen

onder de docentenstaf. Als gevolg hiervan is de toetsing binnen de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid pas recent inzichtelijk gemaakt in een toetsplan en zijn toetsmatrijzen voor de grote vakken met een schriftelijke toets nog in ontwikkeling. Het panel adviseert deze verbetering snel door te voeren. Niettemin constateert het panel dat de toetsing binnen de opleiding aan de maat is. De toetsing is voor studenten inzichtelijk en de procedures rond toetsing, bijvoorbeeld met betrekking tot het opstellen van toetsen en fraude, zijn helder vormgegeven. Het panel stelt vast dat de toetsing in de bacheloropleiding de didactische uitgangspunten van sturing en selectie in het eerste jaar, toenemende zelfstandigheid bij de student en activering van het leerproces, ondersteunt. Wel adviseert het uitbreiding van het aantal schrijfvaardigheidstoetsen door de opleiding heen. Het panel is onder de indruk van de proactieve werkwijze van de examencommissie, de zeer uitgebreide en uitgewerkte kwaliteitsonderzoeken die de verschillende subcommissies uitvoeren en de opvolging die de commissie geeft aan haar constatering en aanbevelingen. Wel zou zij de vragenlijst over toetsing voor vakcoördinatoren kunnen inkorten nu toetsmatrijzen en toetsplannen steeds meer inzicht geven in toetsing binnen het betreffende vak. Het panel constateert met waardering dat de examencommissie garant staat voor de kwaliteit van toetsing binnen de faculteit, met inbegrip van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel is onder de indruk van het niveau van de scripties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid, waarin aandacht voor methodologie en de verantwoording daarvan een sterk punt mag worden genoemd. Een aandachtspunt vormt het taalgebruik, waarvoor de opleiding al maatregelen heeft getroffen. Afgestudeerden ondervinden geen problemen in vervolgoopleidingen.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de masteropleiding Rechtsgeleerdheid over eindkwalificaties beschikt die voldoen aan de eisen die daaraan gesteld worden. De eindkwalificaties geven naar het oordeel van het panel voldoende weer dat er een academisch masterniveau bereikt dient te worden. Het panel heeft ook geconstateerd dat de eindkwalificaties van de opleiding in overeenstemming zijn met het domeinspecifieke referentiekader en de Dublin-descriptoren. Daarmee voldoen ze aan (inter)nationale eisen.

Het profiel van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid, die negen afstudeerrichtingen kent, weerspiegelt volgens het panel de belangrijkste rechtsgebieden voor zover die niet in afzonderlijke opleidingen worden aangeboden. Het panel is positief over de verankering van het civiel effect. Het adviseert de opleiding de grote verschillen tussen de richtingen tot uitdrukking te brengen in de beoogde eindkwalificaties. Het panel adviseert daarnaast om Engelse taalvaardigheid op te nemen in de eindkwalificaties.

Onderwijsleeromgeving

Naar het oordeel van het panel heeft de masteropleiding Rechtsgeleerdheid een duidelijke en logische structuur, die zich onderscheidt door een sterke vaardighedenlijn. De vakken *Privatissimum* en *Practicum* kunnen daarbinnen als *best practice* voor juridische masteropleidingen worden beschouwd. De opleiding zet zich in voor activerend onderwijs. Volgens het panel is deze opzet in de masteropleiding geslaagd, mede dankzij de vaardighedenvakken ILS, *Privatissimum* en *Practicum*.

De docentenstaf van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid is voldoende gekwalificeerd en van voldoende omvang. De staf combineert inhoudelijke en academische expertise met didactische expertise. Een aandachtspunt is het (hoge) percentage niet gepromoveerde docenten (48%), al is het grootste deel van deze groep (meestal als promovendus) wel bij het onderzoek betrokken. Het panel acht het positief dat veel docenten ook in de beroepspraktijk actief zijn.

Het panel acht de studeerbaarheid van de opleiding aan de maat. Wel raadt het panel aan de verschillen in intensiteit van scriptiebegeleiding tussen afstudeerrichtingen meer gelijk te trekken en te overwegen het scriptietraject van een strakker tijdschema te voorzien.

Toetsing

Het panel heeft vastgesteld dat toetsbeleid en toetssystematiek binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid *work in progress* zijn en dat men actief bezig is hiervoor draagvlak te scheppen onder de docentenstaf. Als gevolg hiervan is de toetsing binnen de masteropleiding pas recent inzichtelijk gemaakt in een toetsplan en zijn toetsmatrijzen voor de grote vakken met een schriftelijke toets nog in ontwikkeling. In de masteropleiding is hierin nog een grote slag te maken. Het panel adviseert deze verbetering snel door te voeren. Niettemin constateert het panel dat de toetsing binnen de opleiding aan de maat is. De toetsing is voor studenten inzichtelijk en de procedures rond toetsing, bijvoorbeeld met betrekking tot het opstellen van toetsen en fraude, zijn helder vormgegeven. Binnen de masteropleiding is een grote variëteit aan toetsvormen te zien en wordt er veel geschreven. Het panel prijst de opleiding voor deze goed doordachte en intensieve toetsing. Het panel is onder de indruk van de proactieve werkwijze van de examencommissie, de zeer uitgebreide en uitgewerkte kwaliteitsonderzoeken die de verschillende subcommissies uitvoeren en de opvolging die de commissie geeft aan haar constatering en aanbevelingen. Wel zou zij de vragenlijst over toetsing voor vakcoördinatoren kunnen inkorten nu toetsmatrijzen en toetsplannen steeds meer inzicht geven in toetsing binnen het betreffende vak. Het panel constateert met waardering dat de examencommissie garant staat voor de kwaliteit van toetsing binnen de faculteit, met inbegrip van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Volgens het panel zijn de masterscripties aan de maat, hoewel soms wat beschrijvend van aard. Alumni zijn goed voorbereid op een breed spectrum aan posities op de arbeidsmarkt.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	voldoende
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	voldoende
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

De voorzitter en de secretaris van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 23/05/2018

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout

Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING

De bachelor- en masteropleiding Rechtsgeleerdheid worden aangeboden door de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden. Naast deze twee opleidingen verzorgt de faculteit de bachelor- en masteropleidingen Fiscaal Recht en Notarieel Recht en de masteropleiding Jeugdrecht. Deze opleidingen worden eveneens in het kader van de visitatie Rechtsgeleerdheid beoordeeld. De faculteit verzorgt ook de bacheloropleiding Criminologie en twee masteropleidingen Criminologie, alsmede een aantal advanced masteropleidingen, zoals de masteropleiding International Children's Rights. De Faculteit Rechtsgeleerdheid kent een Faculteitsbestuur dat bestaat uit de decaan, de portefeuillehouder onderzoek (vice-decaan), de portefeuillehouder onderwijs, de directeur bedrijfsvoering en het student-lid (assessor). Iedere opleiding heeft een opleidingsdirecteur, die verantwoordelijk is voor de kwaliteit van en de samenhang binnen de opleiding. Afstemming tussen de opleidingen vindt plaats in het onderwijsbestuur, dat het faculteitsbestuur adviseert over onderwijsgerelateerde onderwerpen. Een faculteitsbrede examencommissie is aangesteld. Elke opleiding kent een eigen opleidingscommissie; de opleidingscommissies vergaderen minstens viermaal per jaar gezamenlijk.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting:

De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding. Voor zover van toepassing zijn de beoogde eindkwalificaties tevens in overeenstemming met relevante wet- en regelgeving.

Bevindingen

Volgens de kritische reflectie beoogt de Universiteit Leiden brede academische juridische opleidingen aan te bieden die er op gericht zijn studenten op te leiden met een sterk analytisch, strategisch, creatief en reflectief vermogen, die beschikken over een brede maatschappelijke en mondiale oriëntatie en die kunnen schakelen tussen algemene kaders en individuele situaties, belangen kunnen afwegen en beschikken over een goede taalvaardigheid. De Faculteit Rechtsgeleerdheid kiest ervoor haar juridische opleidingen zo in te richten dat vrijwel alle studenten een diploma met civiel effect verwerven, waarmee zij toegang kunnen krijgen tot de advocatuur, de rechterlijke macht en het openbaar ministerie. In het onderwijs wordt het positieve recht behandeld vanuit de algemene juridische leerstukken en wordt de student uitgedaagd tot diepgang in juridisch-analytisch denken. Deze algemene uitgangspunten vinden hun weerslag in het profiel en de beoogde eindkwalificaties van de opleidingen die de faculteit aanbiedt, waaronder de bachelor- en masteropleiding Rechtsgeleerdheid.

Bacheloropleiding

De bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid heeft als doel dat studenten kennis en inzicht verwerven in het Nederlandse recht en op het gebied van de rechtsgeleerdheid in meer brede zin. Ook dienen zij academisch-juridische vaardigheden en een academische houding te verwerven, waarbij het positieve recht wordt begrepen vanuit het systeem van het recht en de beginselen waarop dat systeem berust. Bij de drie multidisciplinaire afstudeerrichtingen naast de monodisciplinaire richting Rechtsgeleerdheid die de opleiding kent, te weten Entrepreneurship and Management (tot 1 september 2017 Recht en Bedrijfswetenschappen), Recht en Economie en International Business

Law (deels Engelstalig), verwerft de student tevens kennis en vaardigheden op het gebied waarnaar de naamgeving verwijst.

Het panel kan zich vinden in de profilering van de opleiding en is positief over het feit dat ook voor studenten die kiezen voor een van de drie multidisciplinaire afstudeerrichtingen de mogelijkheid openstaat het civiel effect te behalen. Het is het panel wel opgevallen dat deze drie afstudeerrichtingen erg economisch gericht zijn. Volgens de kritische reflectie wil men met deze multidisciplinaire richtingen studenten aanspreken die primair een juridische loopbaan in het (internationale) bedrijfsleven ambiëren of bij instanties die daarmee te maken hebben (overheid, financiële toezichthouders). Het panel heeft geen signalen gekregen van studenten dat zij hierover ontevreden zouden zijn, maar vraagt zich af of de keuze voor studenten breed genoeg is. Het adviseert de opleiding te verkennen of er behoefte is aan multidisciplinaire afstudeerrichtingen buiten het economische en bedrijfswetenschappelijke gebied en of organisatie daarvan tot de mogelijkheden behoort.

De opleiding heeft voor elk van de vier afstudeerrichtingen eindkwalificaties opgesteld (zie bijlage 3). Deze komen grotendeels met elkaar overeen. De na te streven niveaus zijn voor alle richtingen gelijk, met kleine inhoudelijke aanpassingen afhankelijk van de afstudeerrichting. Bij de drie multidisciplinaire afstudeerrichtingen worden aanvullende eisen gesteld ten aanzien van het civiel effect: om dit te bereiken moeten extra vakken worden gevolgd (zie voor beide richtingen eindterm 15c). Volgens het panel zijn de eindkwalificaties in overeenstemming met het vastgestelde domeinspecifieke referentiekader (bijlage 2). De eindkwalificaties zijn geformuleerd in lijn met de Dublindescriptoren voor wetenschappelijke bacheloropleidingen, die erin aangehaald worden. Naar het oordeel van het panel voldoen de eindkwalificaties daarmee aan nationale en internationale standaarden. Het is positief over mate van detail die het in de formulering aantreft en acht de eindkwalificaties daarmee voldoende concreet en specifiek.

Het panel adviseert de opleiding wel om de mate van Engelse taalvaardigheid waarover afgestudeerden van de opleiding dienen te beschikken, op te nemen in de eindkwalificaties, zeker in het licht van het feit dat drie van de vier afstudeerrichtingen de studenten doelbewust op een internationale beroepspraktijk voorbereiden en één daarvan deels in het Engels wordt verzorgd. Gezien dat laatste aspect zou men kunnen nadenken over manieren om het aandeel van Engels en internationalisering in de opleiding groter te maken. Alumni van de bacheloropleiding lieten het panel tijdens het visitatiebezoek weten dat zij zich tijdens hun studie graag hadden geoefend in het produceren van Engelstalige beroepsproducten. Het panel raadt de opleiding aan te onderzoeken of hiervoor ruimte kan worden gemaakt in het curriculum.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid

De masteropleiding Rechtsgeleerdheid wil volgens de omschrijving in de kritische reflectie ten opzichte van de bacheloropleiding een verdieping en aanscherping bieden van inzicht, kennis, academische houding en juridisch-professionele vaardigheden. Een student binnen de masteropleiding wordt erop voorbereid zelfstandig een bijdrage te kunnen leveren aan de rechtsontwikkeling en verwerft de kwalificaties om zelfstandig wetenschappelijk onderzoek te verrichten en deel te nemen aan het wetenschappelijk debat. De afgestudeerde is in staat zich op basis van een wetenschappelijk verantwoorde en controleerbare afweging zelfstandig een mening te vormen over maatschappelijke vraagstukken op het terrein van zijn of haar opleiding of specialisatie.

De opleiding kent negen afstudeerrichtingen. Deze afstudeerrichtingen verschaffen de student de mogelijkheid de focus en verdieping aan te brengen die hij of zij wenselijk vindt. Studenten kunnen kiezen tussen Arbeidsrecht, Civiel recht, Encyclopedie en filosofie van het recht, European Law, Financieel recht, Ondernemingsrecht, Public International Law, Straf- en strafprocesrecht en Staats- en bestuursrecht. Het panel acht dit profiel helder en acht het positief dat de negen profielen, in combinatie met de bacheloropleiding, het civiel effect bewerkstelligen. Buiten het notarieel en fiscaal recht, die eigen opleidingen kennen, zijn de belangrijke rechtsgebieden in deze opleiding verenigd.

De eindkwalificaties van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid zijn geformuleerd in overeenstemming met het Domeinspecifiek referentiekader en geven naar het oordeel van het panel in voldoende mate aan dat het gezamenlijke niveau dat wordt nagestreefd een academisch masterniveau is. De eindkwalificaties reflecteren de Dublin-descriptoren voor masteropleidingen, zoals aangetoond in een toelichting bij de eindkwalificaties (zie bijlage 3). Daarmee voldoen ze aan nationale en internationale eisen.

In tegenstelling tot de beoogde eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn die van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid niet nader uitgewerkt per afstudeerrichting. Het panel vindt dit een gemis. De eindkwalificaties blijven nu sterk generiek en geven de eigenheid van de richtingen slechts in beperkte mate weer. Het panel acht de richtingen heel verschillend in karakter, benadering en inhoud, en zou graag zien dat die grote verschillen duidelijk in de eindtermen naar voren komen om de richtingen beter over het voetlicht te brengen. Het adviseert de opleiding de eindtermen te herzien naar het voorbeeld van die van de bacheloropleiding.

Het panel beveelt de masteropleiding daarnaast aan om de mate van Engelse taalvaardigheid waarover afgestudeerden van de opleiding dienen te beschikken, op te nemen in de eindkwalificaties. Daarbij zou de opleiding ook de verschillen tussen de afstudeerrichtingen goed duidelijk moeten maken. Een tweetal tracks, European Law en Public International Law, wordt in het Engels aangeboden. Het panel beveelt de opleiding aan inzichtelijk te maken in hoeverre er op het gebied van Engelse taalvaardigheid hogere eisen worden gesteld aan de afgestudeerden van deze afstudeerrichtingen.

Overwegingen

Het panel heeft vastgesteld dat de bachelor- en de masteropleiding Rechtsgeleerdheid over eindkwalificaties beschikken die voldoen aan de eisen die daaraan gesteld worden. De eindkwalificaties geven naar het oordeel van het panel voldoende weer dat er een academisch bachelor-, respectievelijk masterniveau bereikt dient te worden. Het panel heeft ook geconstateerd dat de eindkwalificaties van beide opleidingen in overeenstemming zijn met het domeinspecifieke referentiekader en de Dublin-descriptoren. Daarmee voldoen ze aan (inter)nationale eisen.

Waar het de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid betreft kan het panel zich vinden in het brede profiel en de bijzondere aandacht voor het bereiken van het civiel effect. Het is het panel wel opgevallen dat de drie multidisciplinaire afstudeerrichtingen van de bacheloropleiding sterk economisch en bedrijfswetenschappelijk gericht zijn. Het heeft begrip voor de wens van de opleiding daarmee studenten aan te spreken die een juridische loopbaan in het (internationale) bedrijfsleven ambiëren, maar adviseert tegelijkertijd om te onderzoeken of er behoefte bestaat aan multidisciplinaire afstudeerrichtingen op andere vlakken en of het aanbieden ervan tot de mogelijkheden behoort. Het profiel van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid, die negen afstudeerrichtingen kent, weerspiegelt volgens het panel de belangrijkste rechtsgebieden voor zover die niet in afzonderlijke opleidingen worden aangeboden. Ook hier is het panel positief over de verankering van het civiel effect. Het adviseert de opleiding de grote verschillen tussen de richtingen tot uitdrukking te brengen in de beoogde eindkwalificaties. Het panel adviseert daarnaast beide opleidingen om Engelse taalvaardigheid op te nemen in de eindkwalificaties.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting:

De inhoud en vormgeving van het programma stellen de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

Bevindingen*Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: inhoud en samenhang van het programma*

De bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid is een driejarig programma van 180 EC. De opleiding kent een jaarlijkse instroom van tussen de 700 en 800 studenten. Tot het studiejaar 2016-2017 hanteerde de opleiding een numerus fixus van 710 voltijd- en 60 deeltijdstudenten. Sindsdien is de capaciteitsbeperking opgeheven. De opleiding kent een voltijd- en een deeltijdvariant en heeft één instroommoment, in september. Het onderwijs wordt verzorgd in twee semesters van elk 14 weken die elk in twee blokken zijn opgedeeld. Er zijn vier afstudeerrichtingen, waarvan de monodisciplinaire variant de grootste is: tussen september 2016 en augustus 2017 studeerden daar 682 studenten af, tegenover 28 voor Recht en Economie, 75 voor Recht en Bedrijfswetenschappen (de huidige richting Entrepreneurship and Management) en 70 voor International Business Law. Zie bijlage 4 voor een overzicht van het programma van de opleiding, inclusief de afstudeerrichtingen.

Het eerste jaar van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid (60 EC) is identiek aan het propedeusejaar van de bacheloropleidingen Fiscaal Recht en Notarieel Recht, met uitzondering van een oriëntatievak (5 EC) op de afstudeerrichtingen in het tweede semester. Volgens de kritische reflectie is vanaf 2013 een curriculumherziening doorgevoerd om de interne samenhang van de opleiding te versterken. Met die herziening is expliciet gekozen voor een sterk selectief eerste jaar. Het eerste bachelorjaar is zodanig ingericht dat vakken die een goed beeld geven van de moeilijkheidsgraad van de studie in het eerste semester van de propedeuse zijn geplaatst. Op deze manier wil de faculteit zorgen dat de juiste student zo snel mogelijk op de juiste plek belandt.

Het panel heeft het curriculum van het eerste jaar bestudeerd en constateert dat dat, met name in het eerste semester, inderdaad selectief is. De verschillende inhoudelijke zwaartepunten komen daar aan de orde in vakken als Inleiding strafrecht (5 EC) en Inleiding burgerlijk recht (10 EC). Het panel heeft de doorstroomcijfers van de propedeuse bekeken. Daaruit valt niet eenduidig op te maken dat de sterkere selectiviteit van het eerste bachelorjaar een positief effect heeft op de rendementen van de latere studie jaren. Wel ziet het panel duidelijk dat het uitvalpercentage in het eerste jaar veel hoger is dan in de overige twee bachelorjaren. Zo viel van de lichte die in 2013 begon met studeren 30% uit in het eerste jaar op een totaal van 39% na drie jaar. Het facultair management wist het panel te melden dat de nieuwste cijfers wel degelijk een positief effect lijken aan te tonen, maar dat de analyse en interpretatie daarvan nog moet worden afgerond. Het panel kan zich vinden in de wijze waarop het eerste jaar is ingericht.

In het tweede en derde bachelorjaar komen de hoofdisciplines die in de propedeuse werden ingeleid, namelijk burgerlijk recht, staats- en bestuursrecht, strafrecht, Europees recht en internationaal en publiek recht, minimaal eenmaal per studiejaar terug. De studenten kiezen vanaf het tweede jaar voor een afstudeerrichting. Het grootste deel van de vakken wordt nog door alle studenten gevolgd, terwijl een kleiner deel gewijd wordt aan richting-specifieke vakken (zoals Business Accounting voor IBL of Marktwerkingsvraagstukken voor Recht en Economie). Ook in het derde jaar vertonen de programma's overlap en kennen zij eigen onderdelen. Studenten in de monodisciplinaire afstudeerrichting hebben een keuzeruimte van 15 EC, die zij kunnen vullen met keuzevakken aan de eigen faculteit, universiteit of elders, vakken in het buitenland, stage bij de Rechtswinkel of een (halve) minor. Alle vakken kennen door de bacheloropleiding heen een duidelijke niveauopbouw.

In de context van de al genoemde curriculumherziening is de samenhang binnen en tussen de semesters versterkt. Vakken van een vergelijkbare signatuur zijn bijvoorbeeld in hetzelfde semester of blok (half semester) geplaatst, zodat onderlinge afstemming tot meer leeropbrengst leidt. Het panel herkent deze groepering van verwante vakken in het curriculum. Zo zijn in het derde bachelorjaar de procesrechtelijke vakken bewust naast elkaar geprogrammeerd. Hierdoor kunnen studenten beter de verschillen leren zien tussen procesrechtelijke systemen. In het kader van de curriculumherziening zijn daarnaast de leerdoelen van vakken geëxpliciteerd en geconcretiseerd en zijn alle vakken onder de loep genomen en waar nodig gewijzigd.

De curriculumherziening beoogde ook een betere weerspiegeling van de internationalisering van de Nederlandse rechtsorde, en met name de sterk groeiende invloed van het Europese recht. Het internationaliseringsthema is in de herziening sterker aangezet en beter gespreid door de opleiding heen. Verder volgen studenten in hun derde jaar het verplichte vak Public International Law, dat in het Engels gegeven wordt. Ongeveer de helft van de bachelorkeuzevakken wordt daarnaast in het Engels aangeboden, zodat zowel Nederlandse als buitenlandse studenten eraan kunnen deelnemen. Studenten kunnen ook het vak Legal English volgen. Ze kunnen voorts tijdens hun bacheloropleiding in het buitenland studeren bij een van zo'n 60 partnerinstellingen. Rond de 100 bachelorstudenten per jaar maken van deze mogelijkheid gebruik. Het panel is tevreden over deze mogelijkheden. In de ogen van het panel onderscheidt de deels Engelstalige afstudeerrichting IBL zich in deze context positief ten opzichte van de andere richtingen, omdat hier sprake kan zijn van een echte *international classroom* waarin Nederlandse en buitenlandse studenten van en met elkaar leren.

Een ander doel van de curriculumherziening was het academische karakter van de bacheloropleiding te versterken. De opleiding kent een duidelijke en sterke koppeling met de beroepspraktijk, onder meer door de prominente plek van het civiel effect, door de aanwezigheid van praktijkelementen in de vakken (bijvoorbeeld het rechtbank- of werkbezoek in het vak Leiden Law Practices) en dankzij de aanwezigheid van praktijkjuristen als docent. De herziening bracht deze professionele oriëntatie meer in balans met de academische oriëntatie door die laatste sterker aan te zetten. De verwevenheid tussen onderwijs en onderzoek krijgt nu vorm in de vakinhoud, bijvoorbeeld door het oplossen van casus, het gebruik van essayvragen, wetenschappelijke artikelen van docenten en jurisprudentie voorzien van annotaties. Het panel heeft een aantal vakken bestudeerd (zie bijlage 6). Het constateert dat de wetenschappelijke inhoud duidelijk aanwezig is en dat de gebruikte literatuur die weerspiegelt. Het is positief over de theoretische inbedding van het casusonderwijs die het aantroft.

Het panel stelt vast dat de opleiding zoals die nu voorligt een goed doordacht, degelijk en sterk samenhangend geheel vormt. De studenten krijgen een solide inhoudelijke basis en zien de belangrijke rechtsgebieden meerdere malen terug in het programma in een steeds verder verdiepende vorm. Het panel prijst de opleiding voor deze heldere opbouw. Het heeft gezien dat de curriculumherziening effect heeft gehad: er zijn nu duidelijk herkenbare leerlijnen in het programma. Internationalisering is versterkt binnen de opleiding en het academische karakter krijgt meer nadruk. Het blijft echter lastig om aan te tonen wat de effecten zijn van de verbetermaatregelen. Om daar meer zicht op te krijgen, zou het volgens het panel goed zijn om concretere doelen aan de verbeteringen te koppelen.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: vaardigheden

De bacheloropleiding is onlangs begonnen met het opzetten van een vaardighedenleerlijn. Die staat gepland voor 2018-2019. Een belangrijk doel van deze leerlijn is helder naar studenten te communiceren waar en wanneer zij in het programma academische vaardigheden verwerven. Uit eigen en landelijke enquêtes blijkt volgens de kritische reflectie dat studenten hun opleiding niet als duidelijk academisch ervaren. Het facultair management gaf in gesprek met het panel aan dat studenten wel degelijk academisch gevormd worden, maar dat zij dit niet als zodanig herkennen omdat de vaardigheden integratief worden aangeboden. Het panel heeft die indruk ook gekregen uit zijn gesprekken met studenten en alumni. Een expliciete vaardighedenlijn zou volgens het panel inderdaad een goede manier kunnen zijn om de vaardigheden beter uit de verf te laten komen.

Op dit moment worden taalvaardigheid, academische vaardigheden en juridische (mondelijke en schriftelijke) beroepsvaardigheden integratief aangeboden als onderdeel van een aantal vakken. Zo volgen studenten bij aanvang van de studie het vak Leiden Law Practices (LLP, 0 EC), waarbij een taaltoets hoort en een eerste kennismaking met academische vaardigheden als het gebruik van de wettenbundels en het hanteren van juridische begrippen. Studenten volgen ook een oriëntatievak (5 EC), waarin zij kennismaken met een van de vier afstudeerrichtingen. Voor de monodisciplinaire richting is dat het vak Grondslagen van het recht, waarin studenten een essay schrijven. Ook in de oriëntaties op de andere richtingen komt schrijfvaardigheid aan bod. In alle propedeusevakken moeten studenten de werkgroepen schriftelijk voorbereiden. Het tweede jaar kent het vak Moot Court, waarin studenten een argumentenlijst, een rechtsgeleerde beschouwing en een pleitnota schrijven, hun spreekvaardigheid trainen en ten slotte een mondeling pleidooi houden ten overstaan van een oefenrechtbank bestaande uit praktijkjuristen en docenten. In het derde jaar schrijven studenten wekelijks essays in het vak Rechtsfilosofie en schrijven zij de bachelorscriptie (5 EC).

Het panel herkent het vaardighedenonderwijs duidelijk door de opleiding heen, maar acht de aandacht voor vaardigheden in het curriculum in de huidige opzet echter nog wat mager. Met uitzondering van de scriptie zijn er per bachelorjaar maximaal twee elementen gericht op schrijfvaardigheid (LLP, het oriëntatievak, Moot Court en Rechtsfilosofie). Ook vindt het panel het merkwaardig dat het LLP-vak geen studiepunten oplevert, hoewel het als het startpunt van het vaardighedenlint kan worden aangemerkt. Studenten en alumni gaven in gesprek met het panel aan dat schrijfvaardigheid meer aandacht zou mogen krijgen in het programma. Het panel juicht daarom versterking en uitbreiding van het vaardighedenlint van harte toe. Het is enthousiast over de opzet van het vak Moot Court, dat door studenten werd genoemd als sterk onderdeel van het programma. Het prijst de opleiding ook voor de aandacht die ze besteedt aan Nederlandse taalvaardigheid, onder meer door een taaltoets en bijspiijkermogelijkheden. De opleiding is voornemens een aparte taalvaardighedenleerlijn op te zetten. Het panel vindt dit een positieve zaak en deelt de mening van de opleiding dat taalvaardigheid een belangrijke competentie is voor een jurist.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: inhoud en samenhang van het programma

De masteropleiding Rechtsgeleerdheid (60 EC) kent een duur van een jaar en heeft twee instroommomenten, in februari en september. Bij aanvang van de masteropleiding kiezen studenten één van de negen afstudeerrichtingen: Arbeidsrecht, Civiel recht, Encyclopedie en filosofie van het recht, European Law (Engelstalig), Financieel recht, Ondernemingsrecht, Public International Law (Engelstalig), Straf- en strafprocesrecht of Staats- en bestuursrecht. De afstudeerrichtingen variëren sterk in omvang: Financieel recht kende tussen september 2015 en augustus 2017 50 afstudeerders, tegenover 286 en 239 voor respectievelijk Civiel recht en Public International Law. Zie bijlage 4 voor een overzicht van het programma van alle afstudeerrichtingen.

Alle afstudeerrichtingen zijn op dezelfde manier opgezet. De studenten volgen aan het begin van de opleiding een vak Interaction between Legal Systems (ILS, 5 EC), het Practicum (10 EC) en het Privatissimum (10 EC), en ze schrijven een masterscriptie van 10 EC. Daarnaast volgen ze 25 EC aan specialisatievakken van meestal 5 EC elk. Voor een deel van de richtingen, zoals Arbeidsrecht, ligt het aanbod aan vakken vast. Andere afstudeerrichtingen, bijvoorbeeld Civiel recht, bieden een ruime gebonden keuze.

Opvallend aan de opzet van de masterprogramma's is het uitgebreide traject van vakken waarin academische vaardigheden worden geoefend. De opleiding begint met interactievak ILS, dat bedoeld is als koppeling tussen de breedte van een juridische bacheloropleiding en de meer specialistische masteropleiding. In ILS wordt de interactie van verschillende rechtsgebieden bestudeerd en gaan studenten aan de slag met een onderzoeksofzet. ILS is recent ingevoerd naar aanleiding van een behoefte om de instromende studenten, die vanuit het hele land komen, op een meer gelijk niveau te brengen en om problemen met academisch schrijven op masterniveau vroegtijdig te ondervangen. Het vak is per september 2017 in opzet veranderd nadat uit evaluaties bleek dat het vak door studenten werd ervaren als te weinig aansluitend bij het vakgebied van de masteropleiding. Zij waren teleurgesteld dat de specialisatie die de masteropleiding biedt, niet direct in het eerste vak zichtbaar

was. Het vak kent nu vijf varianten die inhoudelijk meer zijn toegespitst op de opleidingen waarin ze worden aangeboden. Het panel is tevreden met deze snelle aanpassing en heeft uit gesprekken met studenten opgemaakt dat de meesten blij zijn met deze extra kans om hun onderzoeksvaardigheden te oefenen. Sommigen gaven aan in de rest van de opleiding terug te hebben gegrepen op de in dit vak opgedane onderzoeksvaardigheden.

Naast ILS kent de masteropleiding de combinatie van Practicum en Privatissimum, door studenten en docenten aangeduid als 'Priv en Prac'. Dit tweetal vakken vormt al langer een vaste waarde in het studieprogramma. In beide vakken ligt het accent op het aanleren van de voor rechtswetenschappelijk onderzoek en voor de rechtspraak noodzakelijke onderzoeks- en schrijfvaardigheden. Studenten leren in deze vakken juridische vraagstukken op hun terrein diepgaand en in onderling verband te analyseren en te interpreteren, daarover kritische vragen te stellen en originele en creatieve juridische oplossingen aan te dragen. Van de studenten wordt verwacht dat zij in staat zijn een juridisch probleem te analyseren en dit aan de hand van relevante literatuur en jurisprudentie op te lossen door middel van een begrijpelijk en goed opgebouwd origineel betoog. Daarnaast leren ze om op basis van wetenschappelijk verantwoorde feiten en gegevens en op basis van een beargumenteerde, verantwoorde en controleerbare afweging zelfstandig een mening te vormen over juridische vraagstukken en die mening uit te leggen en te verdedigen in een wetenschappelijk debat. Het verschil tussen het Practicum en het Privatissimum is dat bij het Practicum verschillende onderwerpen worden uitgediept, terwijl in het Privatissimum één thema centraal staat. Het vak biedt een verdieping in het gekozen onderwerp en is gericht op het aanleren van rechtswetenschappelijke vaardigheden. Bij het Practicum zijn de opdrachten zeer verschillend en gericht op het aanleren van in de praktijk noodzakelijke vaardigheden.

Het panel constateerde dat de studenten en alumni die het sprak unaniem lovend waren over Practicum en Privatissimum. Ze beschreven dat ze in het Practicum de kans kregen om zich te verdiepen in het vak en dit toe te passen op concrete casuïstiek, altijd op het gebied van hun afstudeerrichting. Bovendien gaven ze aan in heel korte tijd op hoog niveau te leren schrijven in het Privatissimum. Het lijkt volgens het panel geen twijfel dat de combinatie van 'Priv en Prac' van grote meerwaarde is voor de academische vorming van de studenten, terwijl de opgedane vaardigheden tegelijkertijd van belang zijn in de beroepspraktijk waarop de masteropleiding ze voorbereidt. Privatissimum en Practicum hebben zich volgens het panel bewezen als *best practice* voor juridische masteropleidingen. Ze vormen een goede voorbereiding op het sluitstuk van de vaardighedenlijn: de masterscriptie.

Het panel merkt wel op dat een nadeel van deze uitgebreide vaardighedenlijn is dat het aantal inhoudelijke vakken in het curriculum beperkter is. Na bestudering van de vakken die binnen de afstudeerrichtingen aan de orde komen, stelt het evenwel vast dat het geen opvallende lacunes heeft aangetroffen. Ook is het positief te noemen dat Privatissimum en Practicum over onderwerpen op het eigen vakgebied gaan. Het panel is daarom tevreden over de verhouding tussen vakinhoud en vaardighedenonderwijs.

Didactisch concept en werkvormen

In het didactisch concept van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid vormen de verwerving van kennis en inzicht en het aanleren van een academische houding de pijlers, naast het aanleren van academische en professionele juridische vaardigheden. De opleidingen binnen de faculteit beogen studenten te activeren om op zelfstandige wijze kritisch te reflecteren op het recht. Het didactisch concept wordt binnen de bachelor- en masteropleiding Rechtsgeleerdheid op vijf manieren geoperationaliseerd: zelfstandigheid en eigen verantwoordelijkheid nemen toe in de loop van de opleiding; de academische houding neemt eveneens toe naarmate de opleiding vordert; de verwevenheid van onderzoek en onderwijs komen in elk jaar in specifieke vakken tot uitdrukking; de opleidingen bevorderen actief studiegedrag; het gebruik van ICT bewerkstelligt differentiatie in onderwijs- en toetsvormen. Voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid geldt daarbij dat de student de mogelijkheid wordt geboden het eigen leerpad vorm te geven door middel van vrije-keuzeruimte en de mogelijkheid een honourstraject te volgen.

Conform het didactisch concept streven de opleidingen activerende, gevarieerde werkvormen na. In de bacheloropleiding is hieraan het duidelijkst invulling gegeven in vakken als Moot Court en LLP. In deze vakken komt ook de oriëntatie op onderzoek enerzijds en de rechtspraktijk anderzijds nadrukkelijk aan bod door het trainen van onderzoeks- en beroepsvaardigheden. De reguliere vakken kennen hoorcolleges, die worden opgenomen en digitaal aan studenten ter beschikking worden gesteld. In enkele vakken, waaronder Staats- en bestuursrecht, wordt *blended learning* ingezet als instrument, bijvoorbeeld via vlogs of kennisclips. Studenten melden echter dat dit niet overall gebeurt. De vakken kennen daarnaast werkgroepen, waarin studenten zelf aan de slag gaan met de stof. Het panel vindt de werkvormen in de bacheloropleiding voldoende gevarieerd.

Het panel heeft de hoofdvakken bekeken in de digitale leeromgeving en erover gesproken met management, studenten en docenten. Het constateerde dat de bacheloropleiding met name in deze vakken worstelt met het vormgeven van werkelijk activerend onderwijs vanwege de grote studentenaantallen. Zo kunnen werkgroepen uit 60-70 studenten bestaan en soms zelfs 150, waarmee het activerend karakter noodgedwongen beperkt is. Dit werd door studenten bevestigd en als aandachtspunt benoemd. In het eerste jaar zijn werkgroepen verplicht, maar vanaf jaar 2 biedt de opleiding verschillende categorieën werkgroepen aan. Studenten die uitgedaagd en geactiveerd willen worden, kunnen deelnemen aan de intensieve werkgroepen. Zij dienen de werkgroepen goed voor te bereiden en actief deel te nemen. Effectief wordt hier rond de 30% van de studenten mee getrokken. Daarnaast worden er extensieve werkgroepen aangeboden. Alle werkgroepen zijn na het eerste jaar facultatief.

Het panel heeft begrip voor het feit dat activerend onderwijs in de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid moeilijk te realiseren is voor alle studenten in het licht van de grote studentenaantallen. Niettemin moedigt het de opleiding aan hierin toch nog een slag te maken, in navolging van het eigen didactisch concept. Zij zou hiervoor te rade kunnen gaan bij *best practices* binnen de faculteit en bijvoorbeeld kunnen nagaan hoe het participantensysteem van de bacheloropleiding Fiscaal recht vertaald zou kunnen worden naar de eigen opleiding.

In de masteropleiding wordt eveneens ingezet op activerend onderwijs. Op basis van gesprekken met studenten en alumni en naar aanleiding van de vakken die het panel bestudeerde (zie bijlage 6), concludeert het dat vooral ILS, Practicum en Privatissimum een grote variatie aan werkvormen kennen. Discussies, presentaties en werkgroepen hebben een heel duidelijk activerend karakter, waarover studenten lovend waren. Het panel vindt dit een goede zaak.

Studeerbaarheid en studiebegeleiding

Beide opleidingen bevorderen de studeerbaarheid door een doordachte concentrische opbouw: het niveau van de opleiding en de mate van zelfstandigheid die een student moet tonen, nemen toe naarmate de opleiding vordert. Sinds de vorige visitatie is het onderwijs daarbij geïntensiveerd: het aantal contacturen is verhoogd en de onderwijsperiodes zijn verlengd van 10 naar 14 weken voor tienpuntsvakken en van 5 naar 7 weken voor vijfpuntsvakken. Die laatste maatregel is genomen om te zorgen dat de stof beter beklijft bij studenten. Het panel is positief over de verhoging van het aantal contacturen, maar vraagt zich af of de langere onderwijsperiodes echt bijdragen aan de studeerbaarheid of dat ze juist uitstelgedrag bij de student oproepen.

De bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid maakt in het licht van de toenemende zelfstandigheid van de student een onderscheid tussen de propedeuse en het tweede en derde bachelorjaar. In het eerste jaar worden studenten meer bij de hand genomen om te zorgen dat ze de juiste leervaardigheden opdoen en vanwege de inhoudelijke zwaarte van het selectieve eerste jaar. Werkgroepen zijn hier verplicht en het tutoraat wordt hier stevig ingezet. Het panel heeft een positieve indruk van het tutoraat. Volgens de kritische reflectie wordt dit gestart in het Leiden Law Practices (LLP). Dit vak heeft tot doel de overstap naar de universiteit te vergemakkelijken en studenten juridische basiskennis en basisvaardigheden bij te brengen in tutorgroepen die worden begeleid door een student- en een docenttutor. Het tutoraat wordt gedurende het hele eerste jaar in regelmatige

bijeenkomsten voortgezet. Studenten en alumni toonden zich hierover zeer positief en gaven aan er veel aan te hebben.

Het tutoraat stopt aan het einde van het eerste jaar, gelijktijdig met de verplichte werkgroepen. Tijdens het visitatiebezoek vernamen panelleden dat studenten de overgang naar het tweede bachelorjaar weliswaar te doen vinden, maar ook als zwaar ervaren. Dit komt niet alleen door de beperktere begeleiding (studenten kunnen nog wel een beroep doen op de studieadviseur), maar ook doordat het tweede jaar een overgang markeert naar meer verschillende werkvormen (o.a. Moot Court) en meer open vraag-tentamens. Volgens het panel valt daarom te overwegen om het tutoraat ook een rol te geven bij de overgang naar het tweede jaar. Ondanks deze kanttekening is het panel ervan overtuigd dat de opleiding voldoende studeerbaar is, met name dankzij de logische opbouw met inhoudelijke herhaling op een hoger niveau.

Het viel het panel op dat de studeerbaarheid voor deeltijdstudenten achterblijft bij die voor voltijdstudenten. Deeltijdstudenten krijgen geen tutor aangewezen. Zij volgen de cursussen in de avonden, tussen 19 en 22 uur, en bepalen hun eigen studietempo. Dit maakt dat ze het programma niet altijd in dezelfde volgorde doorlopen als de reguliere studenten. Het panel acht dit een gemis, omdat de opbouw van het curriculum zorgvuldig ontworpen is. Ook begreep het panel van de studenten en alumni die het sprak dat de deeltijdcolleges niet altijd door dezelfde hoogleraar als die van de voltijdcolleges worden verzorgd. Studenten kunnen wel de *web lectures* van de hoogleraar bekijken. Deze nadelen zullen voor veel deeltijdstudenten worden gecompenseerd door de grote flexibiliteit die de deeltijdopleiding biedt. Studenten combineren de opleiding nu gemakkelijk met werk of een andere studie. Het panel is positief over het feit dat de opleiding in deeltijd gevolgd kan worden en heeft ook geen aanleiding om te denken dat het programma voor deeltijdstudenten niet voldoende studeerbaar zou zijn. Toch beveelt het de opleiding aan te overwegen of studiebegeleiding, planning en uitvoering van het deeltijdonderwijs verbeterd kunnen worden.

De bachelorscriptie wordt geschreven in een beperkte en vooraf vastgestelde periode van ongeveer 11 weken. Jaarlijks wordt op Blackboard een lijst met onderwerpen gepubliceerd; per onderwerp is een beperkt aantal scriptieplaatsen beschikbaar waarop studenten zich kunnen inschrijven. In een algemeen openingscollege wordt uitgelegd wat van de student verwacht wordt. De begeleiding bestaat in beginsel uit drie bijeenkomsten die deels groepsgewijs, deels individueel plaatsvinden. Per scriptieonderwerp en begeleidingsgroep is er een uitgewerkt tijdschema. Studenten ontvangen een *Handleiding bachelorscriptie* over de gang van zaken bij de scriptiebegeleiding en -beoordeling met daarin adviezen voor het onderzoek- en schrijfproces. Om het voor medewerkers mogelijk te maken meer tijd te besteden aan de begeleiding en beoordeling van scripties, heeft het faculteitsbestuur in 2015 de formatie met 25% verhoogd van 8 naar 10 begeleidingsuren per student. Het panel is tevreden over dit gestroomlijnde traject, dat studenten in staat stelt zonder vertraging af te studeren, en de verhoging van het aantal begeleidingsuren.

Studeerbaarheid wordt in de masteropleiding bevorderd door de sterke vaardighedenlijn, inclusief het nieuwe ILS-vak dat de overgang van bachelor- naar masteropleiding moet vergemakkelijken. Studenten doen doorgaans langer over hun masteropleiding dan de tijd die ervoor staat. De gemiddelde studieduur was de afgelopen drie jaar 1,8 à 1,9 jaar. Volgens de kritische reflectie kan de oorzaak daarvoor gezocht worden in het feit dat zij veel activiteiten ontplooiën naast de opleiding, zoals stages ter voorbereiding op de beroepspraktijk, een buitenlandverblijf of een andere masteropleiding. Het panel zag dit beeld door studenten en alumni bevestigd. Studenten zijn over het algemeen tevreden over de begeleiding die zij ontvangen van hun docenten en vinden hen voldoende benaderbaar.

Het scriptietraject in de masteropleiding kent een duidelijke opbouw, vanaf het eerste contact met de scriptiecoördinator via begeleiding naar beoordeling, eindgesprek en exit-enquête. Studenten gaan met een onderwerp naar de scriptiecoördinator toe, die ze afhankelijk van dat onderwerp en van beschikbaarheid een scriptiebegeleider en een tweede lezer toewijst. De scriptiebegeleider is het eerste aanspreekpunt en bewaakt de voortgang van het scriptieproces. Bij het intakegesprek maken

student en begeleider samen afspraken over het verdere traject. Na bespreking van de conceptversie van de gehele scriptie heeft de student nog een beperkte periode om het concept te verbeteren tot de definitieve eindversie van de scriptie. Volgens de kritische reflectie is het hier beschreven scriptietraject van 'minimumniveau' waar het de begeleiding betreft: meer is toegestaan. Er is ruimte voor maatwerk binnen de masteropleiding en de verschillende afstudeerrichtingen. In het masterscriptie-coördinatorenoverleg worden *good practices* uitgewisseld.

Het panel is positief over de heldere inrichting van het scriptietraject, die ook duidelijk is beschreven in de *Handleiding masterscriptie* voor docenten. Het heeft hier wel twee opmerkingen bij. In gesprek met alumni, studenten en docenten merkte het panel dat in de afstudeerrichtingen zeer verschillend met scriptiebegeleiding wordt omgegaan. Zeker in de grote richtingen bleken studenten de begeleiding als krap te ervaren. In kleine richtingen toonden studenten zich juist enthousiast over de inzet van hun docenten en de ruime mate waarin zij een beroep konden doen op begeleiding. Het panel vindt deze aanzienlijke verschillen binnen een opleiding te groot en adviseert de masteropleiding Rechtsgeleerdheid dan ook erop toe te zien dat ook in de grote afstudeerrichtingen intensieve scriptiebegeleiding plaatsvindt.

Een tweede opmerking van het panel betreffende het masterscriptietraject geldt het ontbreken van een tijdspad. Dit is overeenkomstig de insteek van de faculteit dat studenten steeds zelfstandiger zouden moeten functioneren. Volgens de kritische reflectie leidt dit echter tot een spanningsveld: het ontbreken van harde deadlines maakt dat de scriptie soms wordt uitgesteld. In de afstudeerrichting Public International Law, met relatief veel buitenlandse studenten die omwille van financiering wel binnen het jaar klaar willen zijn, is wel een strakker tijdschema ingericht. Het panel kan zich vinden in de assumptie dat studenten op masterniveau zelfstandig in staat moeten zijn een scriptie bijtijds te schrijven, maar vindt dat noch de studenten, noch de opleiding bij vertraging gebaat zijn. Het panel adviseert de opleiding dan ook na te denken over inkadering van het tijdspad van de masterscriptie.

Docenten

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid kent een staf-studentratio van 1:35 voor alle opleidingen. Het panel noemt deze ratio acceptabel en onderschrijft dat er voldoende docenten bij de opleidingen betrokken zijn om onderwijs van voldoende kwaliteit te kunnen bieden. Studenten van zowel de bachelor- als de masteropleiding zijn tevreden over de inhoudelijke expertise van en het contact met de docenten. Veel docenten zijn met de rechtspraktijk verbonden: als rechter-plaatsvervanger, advocaat of notaris, wetgevingsjurist, lid van een bezwaarschriftencommissie, lid van een klachtencommissie, arbiter, mediator of in het bedrijfsleven. Ook de academische expertise van de docenten in beide opleidingen voldoet in de ogen van het panel. Het aandeel van gepromoveerde docenten (nu 52%) is een aandachtspunt volgens het panel, maar het merkt tot zijn tevredenheid op dat slechts een klein deel van de aangestelde docenten (44 van de 272, oftewel 15%) geen promotieonderzoek verricht of een onderzoeksaanstelling heeft.

Alle onderwijsgevende medewerkers met een aanstelling van 0,5 fte of meer en een dienstverband van 1 jaar of langer moeten beschikken over de Basiskwalificatie Onderwijs (BKO). Het percentage stafleden dat over een BKO beschikt is naar het oordeel van het panel relatief hoog, met ruim 80%. Studenten geven aan dat de Engelse taalvaardigheid van docenten nog verbeterd kan worden. Het panel heeft tijdens het visitatiebezoek begrepen dat daaraan met interne trainingen gewerkt wordt.

Studentspecifieke voorzieningen

De faculteit beschikt over een eigen bibliotheek en studiezaal waar studenten gebruik van kunnen maken. De capaciteit daarvan is echter beperkt. Studenten merkten op dat zij niet altijd in de studiezaal terecht kunnen, omdat deze openbaar is en vaak erg vol zit met scholieren. In de tentamenperiodes wordt door de opleidingen wel naar oplossingen gezocht en worden er bijvoorbeeld werkgroepzalen opengesteld voor studiedoeleinden. Het panel heeft gezien dat er binnen de opleidingen aandacht is voor dit probleem.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid mede dankzij een curriculumherziening een goed doordacht, degelijk en samenhangend geheel vormt. In het eerste bachelorjaar, dat een sterk selecterende functie heeft, maken studenten kennis met de belangrijke rechtsgebieden. Deze komen meerdere malen terug in het programma in een steeds verder verdiepende vorm. Academische vaardighedentraining is in voldoende mate aanwezig in het curriculum, maar zou versterkt kunnen worden. Het panel juicht daarom de toevoeging van de geplande vaardighedenlijn toe. Een sterk punt van de opleiding is de nadruk op taalvaardigheid, die in een taalvaardigheidsleerlijn duidelijker tot uitdrukking zal komen. Om meer zicht te krijgen op de effecten van de curriculumherziening adviseert het panel de opleiding om concretere doelen aan de verbeteringen te koppelen.

Naar het oordeel van het panel heeft de masteropleiding Rechtsgeleerdheid een duidelijke en logische structuur, die zich onderscheidt door een sterke vaardighedenlijn. De vakken *privatissimum* en *practicum* kunnen daarbinnen als *best practice* voor juridische masteropleidingen worden beschouwd.

De docentenstaf van zowel de bachelor- als de masteropleiding Rechtsgeleerdheid is voldoende gekwalificeerd en van voldoende omvang. De docentenstaf combineert inhoudelijke en academische expertise met didactische expertise. Een aandachtspunt is het (hoge) percentage niet gepromoveerde docenten (48%), al is het grootste deel van deze groep (meestal als promovendus) wel bij het onderzoek betrokken. Het panel acht het positief dat veel docenten ook in de beroepspraktijk actief zijn.

Beide opleidingen zetten zich in voor activerend onderwijs. Volgens het panel is deze opzet in de masteropleiding geslaagd, mede dankzij de vaardighedenvakken ILS, *Privatissimum* en *Practicum*. In de bacheloropleiding heeft het echter gezien dat men er niet in slaagt alle studenten te activeren: in de regel neemt slechts een minderheid van de studenten deel aan de zogeheten intensieve werkgroepen. Het panel heeft begrip voor het feit dat activerend onderwijs moeilijk te realiseren is voor alle studenten in het licht van de grote studentenaantallen, maar moedigt de opleiding aan hierin toch nog een slag te maken, in navolging van het eigen didactisch concept. Zij zou hiervoor te rade kunnen gaan bij *best practices* binnen de faculteit en bijvoorbeeld kunnen nagaan hoe het participantensysteem van de bacheloropleiding Fiscaal recht vertaald zou kunnen worden naar de eigen opleiding.

Het panel acht de studeerbaarheid van beide opleidingen aan de maat. Wel adviseert het de bacheloropleiding te overwegen om het tutoraat ook een rol te geven bij de overgang naar het tweede jaar, die door studenten als zwaar wordt ervaren. In de masteropleiding raadt het panel aan de verschillen in intensiteit van scriptiebegeleiding tussen afstudeerrichtingen meer gelijk te trekken en te overwegen het scriptietraject van een strakker tijdschema te voorzien.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Toelichting:

De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk. De examencommissie van de opleiding borgt de kwaliteit van de tentaminering en examinering.

Bevindingen*Toetsbeleid*

Uit de kritische reflectie blijkt dat toetsbeleid en -systematiek binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid volop in ontwikkeling zijn. Nadat men tussen 2013 en 2015 in samenwerking met het ICLON (het Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling en Nascholing van de Universiteit Leiden) de leerdoelen van de vakken meer concreet en toetsbaar heeft geformuleerd, zijn er toetsplannen per opleiding ontwikkeld waarin de koppeling van de toetsing per vak aan de leerdoelen en eindtermen inzichtelijk is gemaakt. Een volgende stap, waarmee in 2016 is begonnen, is de ontwikkeling van toetsmatrijzen. Het streven daarbij is dat alle bachelor- en mastervakken met een schriftelijke toets in 2017-2018 voorzien worden van een toetsmatrijs. Daarnaast zijn er bachelor- en masterscriptiehandleidingen opgesteld die faculteitsbreed zijn ingevoerd. De faculteit zet daarnaast sterk in op fraudepreventie. Ten slotte wordt er een facultair toetsbeleidsplan opgesteld, dat op het moment van het visitatiebezoek nog niet gereed was. In dat plan wordt volgens de kritische reflectie bestaand beleid, over bijvoorbeeld de validiteit van tentamens, het vier-ogenprincipe en de werkwijze met betrekking tot het opstellen van tentamens verzameld. Ook worden *best practices* opgenomen.

Het panel heeft handleidingen en toetsplannen ingezien en heeft ook een aantal al beschikbare toetsmatrijzen bekeken. Daarnaast heeft het de ontwikkeling en implementatie van het beleid besproken met facultair management, docenten en examencommissie. Op basis hiervan concludeert het panel dat er sprake is van *work in progress*, maar dat al zichtbaar is geworden dat de formalisering en uniformering van de toetsing een goede maatregel is die inzichtelijk maakt welke eindtermen en leerdoelen op welke plaats in de curricula worden getoetst. Daarmee is ook de samenhang van de toetsing door het curriculum heen zichtbaar en wordt afstemming tussen vakken vergemakkelijkt. Het panel is daarom positief over de inspanningen die de faculteit en de opleidingen zich getroosten om een toetsbeleid en een solide systeem van toetsing in te voeren in alle opleidingen.

Uit de kritische reflectie maakte het panel op dat de ontwikkeling en implementatie van toetsbeleid en toetssystematiek, zoals de scriptiehandleidingen en toetsmatrijzen, niet onmiddellijk op draagvlak onder docenten konden rekenen. Zij vreesden bovendien voor toename van administratieve last en daarmee werkdruk. Uit gesprekken met management en docenten maakte het panel op dat die weerstand inmiddels voor een deel overwonnen is. Niettemin noemen facultair management en kritische reflectie dit als blijvend aandachtspunt. Het panel vindt het positief dat men zich nadrukkelijk bewust is van het feit dat er een cultuuromslag plaatsvindt, dat men actief probeert de docenten bij de veranderingen te betrekken en dat men hun werklast meeweegt bij de implementatie van die veranderingen.

Toetsing en toetsvormen

Volgens de kritische reflectie is het uitgangspunt van toetsing binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid dat tentaminering richting geeft aan het leren van studenten en hen motiveert tot het leveren van een inspanning. De vakken worden getentamineerd door middel van tussentijdse toetsen, deelttoetsen, eindtoetsen (afsluitende tentamens) en/of praktische oefeningen. De toetsing is in principe summatief van aard: resultaten tellen mee voor een eindcijfer. Een enkele keer komt ook formatieve toetsing voor. Er zijn door de faculteit richtlijnen aangegeven voor het bepalen van de meest geëigende toetsvormen in relatie tot de in de leerdoelen omschreven niveaus van kennis en vaardigheden. Sinds enige tijd is in het kader van de curriculumherziening ingezet op vergroting

van de studeerbaarheid van tienpuntsvakken door de introductie van deeltolsten, waarmee studenten halverwege het semester alvast een deel van de stof op eindniveau kunnen toetsen. Studenten zijn hierover zeer te spreken.

Het panel heeft de toetsplannen van de bachelor- en masteropleiding bekeken, toetsdossiers van verschillende vakken bestudeerd en inzage gehad in een al opgestelde toetsmatrijs, namelijk die van het bachelorvak Bestuursprocesrecht (5 EC). Over de opzet en uitwerking van deze toetsplannen en dossiers is het panel positief: ze laten zien dat de toetsing van de opleidingen goed doordacht is. Het panel heeft wel opgemerkt dat vooral in de bacheloropleiding al veel werk verzet is op het gebied van afstemming van toetsen op leerdoelen en eindtermen, en dat dit bij de masteropleiding nog meer in ontwikkeling is. Het moedigt het opleidingsmanagement aan deze verbetering snel door te voeren.

De toetsing en toetsvormen in de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid weerspiegelen zowel de gehanteerde niveauopbouw in de opleiding als de wens tot een sterk selecterend eerste jaar en het stimuleren van een actieve leerhouding. Multiple choice (mc)-tentamens worden vooral in de propedeuse gebruikt om kennis te toetsen, maar tentamens bestaan nooit alleen uit mc-vragen. Ook in hogere jaren worden in een enkel geval mc-vragen gebruikt om kennis en eenvoudige toepassing te toetsen. In de propedeuse is deelname aan elke toets verplicht. Studenten die te veel verzuimen bij het werkgroeponderwijs mogen niet aan het tentamen of de herkansing ervan deelnemen. Daarnaast worden studenten uitgesloten van de herkansing als ze lager dan een 4 hebben gehaald voor het eerste tentamen of hierbij zonder goede reden afwezig waren. Later in de opleiding wordt de student meer vrijgelaten en wordt eigen verantwoordelijkheid belangrijker. Hier zijn tentamens en werkgroepen dan ook niet meer verplicht. Het panel kan zich in deze opbouw in toetsvormen vinden en constateert dat die correspondeert met de didactische uitgangspunten van de bacheloropleiding.

Het panel vindt dat schrijfvaardigheid in voldoende mate getoetst wordt in de bacheloropleiding: elk jaar kent één vak waarin schrijfvaardigheid centraal staat, te weten het oriëntatievak in jaar 1, Moot Court in jaar 2 en Rechtsfilosofie in jaar 3. Jaar 3 wordt vervolgens afgerond met de bachelorscriptie. Het panel acht dit wel wat beperkt, hetgeen studenten en alumni ook aangaven. Het adviseert dat de schrijfvaardigheidlijn uitgebreid en versterkt wordt. Tegelijkertijd stelt het vast dat studenten voldoende op het schrijven van hun scriptie worden voorbereid en daarbij geen grote problemen ondervinden.

Binnen de masteropleiding is een grote variëteit aan toetsvormen te zien, waaronder essays, mondelinge presentaties en schriftelijke tentamens. Het panel heeft gezien dat er veel wordt geschreven in de opleiding en noemt Privatissimum, Practicum en ILS als plaatsen in het curriculum waar een goede mix en diepgang wordt bereikt op het gebied van toetsing. Het panel prijst de opleiding voor deze goed doordachte en intensieve toetsing.

Het panel heeft uit gesprekken met docenten en studenten van de beide opleidingen begrepen dat de totstandkoming van tentamens helder gereguleerd is, mede dankzij de aanwezigheid van een verantwoordelijk vakcoördinator, en dat daarbij intercollegiaal wordt getoetst. Docenten die gebruikmaken van mc-vragen kunnen worden ondersteund door het ICLON, dat ook analyse achteraf uitvoert. Voor studenten is steeds duidelijk aan welke eisen ze moeten voldoen: ze ontvangen voldoende informatie over de toetsen en krijgen oefentoetsen tot hun beschikking. Ook de scriptiebeoordeling van zowel de bachelor- als de masteropleiding is inzichtelijk is voor studenten. De beoordelingscriteria voor bachelor- en masterscriptie zijn uitgewerkt in beoordelingsformulieren die door de eerste en tweede beoordelaar worden ingevuld. Het panel vindt de criteria helder en stelt vast dat de beoordelingsformulieren over het algemeen in voldoende detail worden ingevuld. Het is tevreden over de wijze waarop de toetsing vorm krijgt in de onderwijspraktijk van de beide opleidingen.

Examencommissie

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid beschikt over een faculteitsbrede examencommissie. Deze bestaat uit een voorzitter, 6 leden onder wie een extern lid/toetsdeskundige, en een ambtelijk secretaris. Om de kwaliteit van toetsing in de opleidingen te kunnen borgen, hanteert de examencommissie een aantal controlemechanismen. Zo stelt zij examinatoren aan, waarbij ze rekening houdt met vakdeskundigheid en toetsdeskundigheid. De examencommissie heeft een Commissie van Tien aangewezen voor de borging van toetskwaliteit. De vier subcommissies van dit orgaan doen voortdurend onderzoek naar de kwaliteitsborging van respectievelijk de individuele tentamens, de bachelorscripties, de masterscripties en de toetsing binnen de opleidingen als geheel.

In het onderzoek naar de kwaliteit van de tentamens neemt de commissie een zeer actieve houding aan. De subcommissie controleert elk semester steekproefsgewijs tentamens. Ook voert ze een risico-analyse uit op de vakevaluaties, signaleert wanneer de vraag over het tentamen daarin lager dan 3,0 scoort of wanneer de slagingspercentages vragen oproepen en kan op basis daarvan besluiten tot nader onderzoek. Een vak dat op deze wijze wordt onderzocht, dient het tentamen en het antwoordmodel aan te leveren en de procedure van nakijken te beschrijven. De betreffende vakcoördinator wordt gevraagd een standaard vragenformulier in te vullen en heeft vervolgens een gesprek met de examencommissie. Een verslag hiervan wordt aan de vakcoördinator voor commentaar voorgelegd; een bundeling van deze rapportages gaat naar de opleidingsdirecteur en de portefeuillehouder onderwijs. Het jaar erop wordt gekeken of de aanbevelingen zijn opgevolgd en de evaluatieresultaten verbeterd zijn. Het panel is onder de indruk van deze proactieve werkwijze. Wel wijst het erop dat de vragenlijst voor de vakcoördinator erg lang en gedetailleerd is en een afschrikwekkend effect kan hebben. De examencommissie geeft aan dat de lijst korter kan nu toetsplannen en –matrijzen het daarin gevraagde inzicht deels al kunnen bieden. Het panel adviseert de vragenlijst te herzien om de werklast voor de vakcoördinator te verlichten.

De borging van de kwaliteit van scripties is volgens het panel op lovenswaardige wijze ter hand genomen. Bij de beoordeling van een scriptie wordt gelet op de beoordelingsprocedure, de vorm van de scriptie en de inhoud van zowel de beoordeling als van de scriptie zelf. De commissieleden vullen een reviewformulier in, dat een helder overzicht geeft van de bevindingen en de aanbevelingen. Er worden ieder jaar 75 bachelor- en 76 masterscripties bekeken. Het afgelopen jaar waren dat 53 scripties uit de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid en 47 uit de masteropleiding. Naar aanleiding van haar bevindingen doet de examencommissie hierin aanbevelingen, die worden besproken op de overleggen van bachelor- en masterscriptiecoördinatoren. Het panel heeft inzage gekregen in verschillende rapportages en is onder de indruk van de hoeveelheid scripties die zijn bekeken en de aard en kwaliteit van de aanbevelingen die zijn gedaan. Niet in alle gevallen kon het panel al zien dat verbeteringen daadwerkelijk zijn uitgevoerd. Het is echter in gesprek met de examencommissie overtuigd geraakt dat hierachter geen onwil van de kant van de bestuurders schuilt.

Overwegingen

Het panel heeft vastgesteld dat toetsbeleid en toetssystematiek binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid *work in progress* zijn en dat men actief bezig is hiervoor draagvlak te scheppen onder de docentenstaf. Als gevolg hiervan is de toetsing binnen de bachelor- en masteropleiding pas recent inzichtelijk gemaakt in een toetsplan en zijn toetsmatrijzen voor de grote vakken met een schriftelijke toets nog in ontwikkeling. Vooral in de masteropleiding is hierin nog een grote slag te maken. Het panel adviseert deze verbetering snel door te voeren. Niettemin constateert het panel dat de toetsing binnen de beide opleidingen aan de maat is. De toetsing is voor studenten inzichtelijk en de procedures rond toetsing, bijvoorbeeld met betrekking tot het opstellen van toetsen en fraude, zijn helder vormgegeven. Het panel stelt vast dat de toetsing in de bacheloropleiding de didactische uitgangspunten van sturing en selectie in het eerste jaar, toenemende zelfstandigheid bij de student en activering van het leerproces, ondersteunt. Wel adviseert het uitbreiding van het aantal schrijfvaardigheidstoetsen door de opleiding heen. Binnen de masteropleiding is een grote variëteit aan toetsvormen te zien en wordt er veel geschreven. Het panel prijst de opleiding voor deze goed doordachte en intensieve toetsing. Het panel is onder de indruk van de proactieve werkwijze van de examencommissie, de zeer uitgebreide en uitgewerkte kwaliteitsonderzoeken die de verschillende

subcommissies uitvoeren en de opvolging die de commissie geeft aan haar constatering en aanbevelingen. Wel zou zij een vragenlijst over toetsing voor vakcoördinatoren kunnen inkorten nu toetsmatrijzen en toetsplannen steeds meer inzicht geven in toetsing binnen het betreffende vak. Het panel constateert met waardering dat de examencommissie garant staat voor de kwaliteit van toetsing binnen de faculteit, met inbegrip van de bachelor- en masteropleiding Rechtsgeleerdheid.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoende'.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoende'.

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting:

Het gerealiseerde niveau blijkt uit de resultaten van tussentijdse en afsluitende toetsen, de eindwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren.

Bevindingen

Bacheloropleiding

Het panel heeft, om recht te doen aan de grote aantallen studenten en aan de afstudeerrichtingen, 25 recente bachelorscripties bekeken, die geselecteerd zijn uit de lijst met afgestudeerden van de laatste twee cursusjaren. De bachelorscriptie (5 EC) heeft niet als doel aan te tonen dat alle eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn behaald. Mondelinge vaardigheden worden hier niet getoetst, evenmin als de eindkwalificaties die gaan over kennis van en inzicht in bepaalde onderdelen van het recht die geen onderwerp zijn van de scriptie. De geringe omvang ten spijt was het panel onder de indruk van het niveau dat het aantrof in de bachelorscripties. Die besteedden opvallend vaak aandacht aan de keuze voor en verantwoording van methodologie. Het panel ziet dit als sterk punt van een deel van de scripties. Wel vond het panel de kwaliteit van het taalgebruik vaak laag. De opleiding erkent dit probleem en heeft maatregelen getroffen met de taaltoets aan het begin van de studie en met de taalvaardigheidslijn die ze nog wil uitrollen. Het panel verwacht dat deze maatregelen effect zullen hebben.

Masterstudenten en -alumni meldden het panel dat zij de overgang van bachelor- naar masteropleiding als zwaar, maar te doen hadden ervaren. Het panel heeft niet de indruk gekregen dat de bacheloropleiding hen onvoldoende zou voorbereiden op een masteropleiding. De kwaliteit van de scripties wekt eerder de indruk dat het niveau van de bacheloralumni niet onderdoet voor de afgestudeerden van vergelijkbare bacheloropleidingen in Nederland.

Masteropleiding

Het panel heeft 25 recente masterscripties bekeken, om daarmee recht te doen aan het grote aantal specialisaties en de grote aantallen studenten binnen de masteropleiding. Het constateerde dat het scriptieniveau over de hele linie aan de maat is voor een juridische masteropleiding. Sommige scripties waren nogal beschrijvend of bleven wat oppervlakkig, maar over het algemeen kon het panel zich vinden in het bereikte niveau en de bijbehorende becijfering. Uit cijfers die het panel bekeken heeft, blijkt dat alumni goed terechtkomen. De opleiding geeft de studenten een brede achtergrond mee, zodat zij op veel gebieden inzetbaar zijn binnen de beroepspraktijk. Zij belanden veelal in togaberoepen of in het internationale zakenleven. Alumni gaven aan tevreden te zijn over de manier waarop de opleiding ze had voorbereid op de arbeidsmarkt.

Overwegingen

Het panel is onder de indruk van het niveau van de scripties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid, waarin aandacht voor methodologie en de verantwoording daarvan een sterk punt mag worden genoemd. Een aandachtspunt vormt het taalgebruik, waarvoor de opleiding al maatregelen heeft getroffen. Afgestudeerden ondervinden geen problemen in vervolgoopleidingen. Volgens het panel zijn de masterscripties aan de maat, hoewel soms wat beschrijvend van aard. Alumni zijn goed voorbereid op een breed spectrum aan posities op de arbeidsmarkt.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

De Leidse bachelor- en masteropleiding Rechtsgeleerdheid leiden breed geschoolde juristen op. De opleidingen schenken bijzondere aandacht aan het civiel effect, waarmee afgestudeerden in de togaberoepen kunnen instromen. De bacheloropleiding kent vier afstudeerrichtingen, waarvan drie een multidisciplinair karakter hebben en zich begeven op het gebied van de economie en bedrijfswetenschappen. De opleiding kenmerkt zich, zeker sinds een recente curriculumherziening, door een heldere en goed doordachte opbouw, een selecterend eerste jaar, een nadruk op activerend leren en een beroep op de eigen verantwoordelijkheid van de student in de beide latere jaren. Het panel acht de strakke vormgeving en afstemming van de verschillende studiepaden een goed ontworpen geheel. Wel adviseert het meer aandacht te besteden aan vaardighedenonderwijs. Het is daarom tevreden met het voornemen een duidelijke vaardighedenleerlijn te introduceren. De masteropleiding kent negen afstudeerrichtingen, die de belangrijkste rechtsgebieden vertegenwoordigen voor zover die niet in afzonderlijke opleidingen worden aangeboden. In deze opleiding is de uitgebreide vaardighedenlijn, met een integratievak, een Practicum en een Privatisimum, voorbeeldig vormgegeven. Docenten binnen de beide opleidingen vertonen de kwaliteit, kwantiteit en didactische expertise die verwacht mogen worden binnen bachelor- en masteropleidingen. Aandachtspunt is het relatief geringe aantal gepromoveerde docenten. De opleidingen stellen studenten in staat de eindkwalificaties te bereiken, mede dankzij een helder scriptietraject en een goede informatievoorziening.

Het toetsbeleid en het systeem van toetsing zijn binnen de faculteit volop in ontwikkeling. Met name in de bacheloropleiding is veel werk verricht. De masteropleiding is hierin minder ver, maar ook hier is de toetsing volgens het panel adequaat en passend vormgegeven. De masteropleiding kent dankzij de 'Priv en Prac'-vakken een grote variëteit aan toetsvormen. In de bacheloropleiding is de wijze van toetsing aan het oplopende niveau gekoppeld, maar zou de schrijfvaardigheidslijn versterkt kunnen worden. Het panel is onder de indruk van de zeer proactieve examencommissie.

De scripties van de beide opleidingen zijn aan de maat. Die van de bacheloropleiding zijn vaak zelfs opvallend sterk in het gebruik en de verantwoording van methodiek. Bachelor-afgestudeerden ervaren geen problemen in de aansluiting bij de masteropleiding, en alumni van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid komen doorgaans goed terecht.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* als 'voldoende'.

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* als 'voldoende'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter) is emeritus hoogleraar Europees Migratierecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij studeerde Nederlands recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en promoveerde in 1990 aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in het vreemdelingen- en vluchtelingenrecht en het bestuursrecht, en heeft daarover veel gepubliceerd. Hij is tevens actief in nationale en internationale organisaties op het gebied van vreemdelingen- en vluchtelingenrecht. Zo was hij lid van de Permanente Commissie van deskundigen in internationaal vreemdelingen-, vluchtelingen- en strafrecht (Commissie Meijers, 1991-2017) en was hij vice-voorzitter (1982-1986) en voorzitter (1988-1992) van de Nederlandse sectie van Amnesty International. Ook was hij bestuurslid van de Stichting voor vluchteling-studenten (UAF 2006-2015). Tussen 1999 en 2005 trad hij op als Nationale Ombudsman. Van 2006 tot aan zijn emeritaat in 2014 was hij voorzitter van de Landelijke Commissie Gedragscode internationale student hoger onderwijs. Sinds 2014 zit hij het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit voor.

Prof. dr. J. (Jan) Struikma (vice-voorzitter) is sinds 2003 hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder het ruimtelijk bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij werkte tot 1990 in de praktijk van de ruimtelijke ordening, onder meer bij de provincie Noord-Holland, de gemeente Zaanstad en bij stedenbouwkundig adviesbureau VVK Architectuur en Stedenbouw. In 1990 werd hij universitair docent bij de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1995 tot 2005 was hij docent bij het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht. Zijn onderzoek concentreert zich naast het omgevingsrecht op de methodologie van de rechtswetenschap. Naast zijn aanstelling aan de Vrije Universiteit is Jan Struikma actief als lid of voorzitter van diverse organisaties op het gebied van (ruimtelijk) bestuursrecht; zo is hij sinds 2010 voorzitter van het Instituut voor Bouwrecht. Daarnaast vervult hij diverse functies binnen de universiteit en de rechtenfaculteit, waaronder als voorzitter van de Bezwaarcommissies decentrale toelating VUMC en ACTA (sinds 2005), lid van het College van Beroep voor de Examens (sinds 2006) en voorzitter van de Commissie Wetenschappelijke integriteit (sinds 2014). Hij is redacteur van het *Tijdschrift voor Bouwrecht*.

Prof. dr. M.G. (Michael) Faure is hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de universiteiten van Antwerpen en Chicago (Verenigde Staten) en Criminologie in Gent (België), en deed promotieonderzoek in Freiburg (Duitsland). In 1991 werd hij hoogleraar in Maastricht en directeur van het Maastrichts Europees Instituut voor Transnationaal Rechtswetenschappelijk Onderzoek. Sinds 2008 is hij ook verbonden aan het Rotterdam Institute of Law & Economics (RILE) van de Erasmus Universiteit in Rotterdam en combineert hij twee hoogleraarschappen in deeltijd. In Rotterdam leidt hij het European Doctorate in Law and Economics-programma. Daarnaast is hij directeur van de Ius Commune Research School en directielid van het European Centre of Tort and Insurance Law. Zijn onderzoek richt zich op milieu(straf)recht, aansprakelijkheidsrecht, verzekeringsrecht en de economische analyse van (ongevallen)recht. Michael Faure is redactielid van diverse tijdschriften, waaronder het *Maastricht Journal of European and Comparative Law* sinds 1993.

Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols is emeritus hoogleraar Strafrecht aan Maastricht University. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de Universiteit Utrecht (1971-1977) en promoveerde daar in 1982. Hij werkte korte tijd als advocaat en procureur in Den Haag, alvorens hij in 1986 werd benoemd tot hoogleraar Strafrecht aan de Universiteit van Maastricht, waar hij ook werkzaam was als decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Van 2004 tot 2012 was hij Rector Magnificus van de Universiteit van Maastricht en, afwisselend met een collega in Hasselt, ook Rector Magnificus van de Transnationale Universiteit Limburg. Hij is momenteel plaatsvervangend raadsheer in het Gerechtshof Den Bosch en Den Haag, voorzitter van de examencommissie van de Beroepsopleiding Advocaten, voorzitter van de Raad van Toezicht van Zuyd Hogeschool en lid van de Raad van Toezicht van de Universiteit van Amsterdam.

Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch is hoogleraar International and European Tax Law aan Maastricht University. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid in München (Duitsland). Na enkele jaren in de praktijk te hebben gewerkt, behaalde hij zijn doctoraalexamen in 1992. Hij werd plaatsvervangend hoofd van het Research Institute for International and Foreign Tax Law. Daarnaast werkte hij als General Reporter voor de International Fiscal Association en als consultant voor de Organisation for Economic Co-operation and Development in Parijs. In 1998 ging hij werken voor het International Bureau of Fiscal Documentation in Amsterdam, waar hij verantwoordelijk was voor de afdeling Europa I en de International Tax Academy. In 2000 werd hij benoemd tot hoogleraar aan Maastricht University. Hij is directeur van het Maastricht Centre for Taxation en is lid van de expertgroep van de Europese Commissie die zich bezighoudt met belastingproblemen van individuen die in verschillende landen binnen de EU werken. Daarnaast werkt hij als belastingadviseur voor LexQuire (Düsseldorf/Maastricht).

Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz was hoogleraar Notarieel recht aan de Universiteit van Amsterdam, en is daar tegenwoordig hoogleraar Personen- en Familierecht, in het bijzonder het Familievermogensrecht. Zij studeerde Civiel recht aan de Universiteit Leiden en Notarieel recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1986 tot 1999 was ze werkzaam als universitair docent aan de Universiteit Leiden, op de afdelingen Burgerlijk recht, Internationaal privaatrecht en notarieel Recht. Tussen 1998 en 2002 was ze werkzaam in de praktijk voor verschillende notariskantoren. In 2002 werd ze benoemd tot hoogleraar aan de UvA. Haar onderzoek concentreert zich op het familierecht in ruime zin, waaronder het huwelijksvermogensrecht en het erfrecht. Ze maakt onderdeel uit van de redactie van *Juridische Berichten voor het Notariaat* (sinds 1998) en het *Tijdschrift voor Personen- en familierecht* (sinds 2002). Daarnaast is Barbara Reinhartz mede-auteur van verschillende losbladige en gebonden edities over erfrecht, huwelijksvermogensrecht en personen- en familierecht en verzorgt ze regelmatig postacademische lezingen en cursussen, onder meer voor het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht.

Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath is hoogleraar Burgerlijk recht aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Ze studeerde Bedrijfskunde (1996-1998) en Rechten (1998- 2003) aan de Radboud Universiteit, waar ze in 2010 ook promoveerde en aan de slag ging als universitair docent. In 2011 werd ze universitair hoofddocent en in 2012 werd zij benoemd tot hoogleraar. Binnen de universiteit vervult ze diverse functies, waaronder die van projectleider van de Onderwijsvisie 2025 van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en als lid van de klankboordgroep Digitaal toetsen. Haar onderzoek richt zich op vragen van algemeen vermogensrecht, met de nadruk op goederenrechtelijke vraagstukken en de samenloop met intellectuele eigendomsrechten. Hanneke Spath is onder meer rechter-plaatsvervanger van de Rechtbank Gelderland, lid van de boekenraad van uitgeverij Ars Aequi, voorzitter van de redactieraad van *Vox*, en redacteur van het *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk recht*.

V.A. (Veerle) van Waarde LLB is masterstudent Nederlands recht, specialisatie Staats- en Bestuursrecht, aan Maastricht University. Zij behaalde aan dezelfde instelling haar bachelordiploma European Law School. Veerle van Waarde was actief in verschillende studieverenigingen en werd in 2015 verkozen tot lid van de Faculteitsraad Rechtsgeleerdheid. Momenteel is ze actief als student-assistent en lid van de opleidingscommissie Rechtsgeleerdheid.

BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding

Voor u ligt het herziene Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid. Dit kader schetst de uitgangspunten van waaruit opleidingen invulling geven aan hun curricula. Het geeft aan wat mag worden verwacht van de inhoud en het niveau van opleidingen, wat opleidingen beogen te bereiken en wat de maatschappij derhalve kan verwachten van een afgestudeerde bachelor- en masterjurist. Het kader is nadrukkelijk geschreven voor de wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen, die op basis van door hun zelf gekozen eindkwalificaties tot de Visitatiegroep Rechtsgeleerdheid behoren of, in het kader van een zogenaamde Toets nieuwe opleiding, willen gaan behoren.

Het kader geeft geen uitputtende lijst aan van rechtsgebieden of juridische relevante aandachtsgebieden waartoe die opleidingen zich zouden moeten beperken. Evenmin rangordes, antwoorden op methodologische discussies of de wijze waarop een opleiding invulling geeft aan beroepseisen. Elke opleiding geeft zelf aan waar zij denkt te staan op die grote rechtsgeleerde wereldkaart. Formeel doet zij dat in de onderwijs- en examenregeling, materieel in de documenten die aan visitatiecommissies worden aangeboden bij het verzoek tot beoordeling van een opleiding ten behoeve van accreditatie.

Wat wel wordt aangetroffen is een blauwdruk van hetgeen de wetenschap en maatschappij mag verwachten van een afgestudeerde, academisch opgeleide jurist - en dus van een juridische opleiding - in termen van kennis, attitude en vaardigheden. Dat het kader is herzien betekent geenszins dat de onder het oude kader aangeboden opleidingen niet meer van deze tijd zouden zijn. In tegendeel, ook het vorige kader droeg de opleidingen al op om open te staan voor nieuwe ontwikkelingen zoals de mondialisering van de maatschappij en de informatisering van de samenleving. Nadrukkelijker dan voorheen zijn in dit kader de kennis, attitude en vaardigheden die met hedendaagse ontwikkelingen samenhangen omschreven en worden opleidingen uitgedaagd daar in hun doestellingen en eindkwalificaties ook blijf van te geven.

Het Disciplineoverleg Rechtsgeleerdheid denkt met dit Domeinspecifiek Referentiekader enerzijds de visitatiecommissies die de komende jaren opleidingsbeoordelingen moeten uitvoeren binnen de Visitatiegroep een adequate basis te hebben aangereikt om die beoordeling te kunnen uitvoeren. Anderzijds geeft het de noodzakelijke ruimte om een eigen, zo men wil onderscheidend, gezicht te geven aan de afzonderlijke opleidingen die in deze breed samengestelde Visitatiegroep worden aangeboden.

Utrecht, december 2015

Namens disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid,

Prof. mr. A.M. Hol,
voorzitter

Totstandkoming

Op 18 december 2015 heeft het disciplineoverlegorgaan Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid (RDR) dit domeinspecifiek referentiekader vastgesteld, ten behoeve van opleidingsbeoordelingen van de Visitatiegroep WO Rechtsgeleerdheid. Het betreft een gezamenlijk kader domeinspecifieke eisen voor alle rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen die de juridische faculteiten van de Nederlandse universiteiten aanbieden. Voorliggend domeinspecifiek referentiekader vervangt het referentiekader dat in december 2009 door de toenmalige Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid is vastgesteld.

Onder opleiding wordt hierna uitsluitend verstaan: een opleiding die is opgenomen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO). Waar hierna over 'jurist' wordt gesproken, wordt bedoeld op de academisch opgeleide juristen, tenzij anders vermeld.

1. Rechtswetenschappelijke opleidingen en beroepen in maatschappelijke context

Rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen hebben tot doel disciplinebekwame en maatschappelijk betrokken juristen op te leiden en te vormen, met een kritische, academische geest, die in staat zijn zelfstandig probleemsituaties te ontleden teneinde een oplossing te formuleren. Daartoe moeten zij analytisch, kritisch evaluatief, maar ook synthetisch kunnen denken. Het wetenschappelijk niveau en de maatschappelijke relevantie van de opleiding moeten zijn gegarandeerd. Communicatieve vaardigheden, informatievaardigheden en onderzoeksvaardigheden hebben nadrukkelijk een plaats in de opleidingen, waarbij voldoende aandacht is voor actuele ontwikkelingen in relatie tot hun maatschappelijke achtergrond. De academische opleiding tot jurist dient als het ware "in context" te worden beschouwd.

De relatie tussen het recht en de samenleving verandert voortdurend. De samenleving is pluriform en kent een mondiale oriëntatie, waardoor zij almaar complexer wordt. Die ontwikkeling geldt ook voor het recht. Het recht bestaat al lang niet meer alleen uit Nederlandse wetgeving en rechtspraak, maar ontstaat evenzeer in interactie met internationale en Europese regelgeving en rechtspraak, via beleidsregels, aanbevelingen, convenanten, zelfregulering, Europese harmonisatie, beïnvloeding door rechtsvergelijking, enzovoorts. Burgers zijn mondig, het aantal rechtsregels blijft groeien en de samenleving is sterk gejuridiseerd. Europese integratie en mondialisering maken Europees recht, internationaal recht steeds belangrijker. De informatiemaatschappij van de 21e eeuw en haar juridische problemen, maar ook de verwachtingen die de samenleving heeft ten aanzien van het recht, trekken zich steeds minder aan van landsgrenzen, terwijl aan de andere kant de traditionele grenzen in juridische en maatschappelijke zin opnieuw aan belang winnen. Een afgestudeerd jurist moet, in welke context hij of zij ook komt te werken, daarom steeds vaker alert zijn op rechtssystemen en rechtsculturen van andere landen.

Binnen de visitatiegroep Rechtsgeleerdheid worden opleidingen aangeboden die voorzien in de vraag naar academisch breed geschoolde juristen, generalisten, in het bijzonder voor de eerstelijns advisering en beleidsvoorbereiding en overigens op een veelheid aan plaatsen op de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn er gespecialiseerde masteropleidingen die voorzien in afgestudeerden die zich kunnen ontwikkelen tot academisch geschoolde specialisten en die zich op hun terrein kunnen meten met hun academische beroepsgenoten waar ook ter wereld. En tot slot zijn er opleidingen juist meer zijn gericht op verbreding van het rechtsgebied waarover de opleiding zich uitstrekt.

Juristen werken in uiteenlopende functies en rollen. Er zijn meer juristen werkzaam buiten de traditionele juridische (toga)beroepen dan daarbinnen. De juridische opleidingen bereiden voor op deze traditionele beroepen, maar evenzeer op een veelheid aan andere werkzaamheden waarvoor academische attitude, kritische analyse, schrijf- en spreekvaardigheid vereist zijn en juridische deskundigheid gewenst is. De juridische opleidingen richten zich daarom niet alleen op de beroepsvereisten voor advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, de zogenaamde togaberoepen, ook al vormen de beroepsvereisten de kern van bepaalde opleidingen. Alle opleidingen streven een goede afstemming na met de arbeidsmarkt door het onderhouden van contacten met het afnemend beroepenveld. Dat gebeurt onder meer via contacten met

beroepsorganisaties en werkgevers, door middel adviesraden, met alumni, met gastdocenten, stages en loopbaanoriëntatie. Daarnaast moet een bachelorjurist voor wat betreft onderzoeks)vaardigheden voldoende zijn toegerust om in beginsel te kunnen worden toegelaten tot een rechtsgeleerde (onderzoeks)master en een masterjurist tot een promotietraject, ook al kiest slechts een heel klein deel van de afgestudeerden voor een carrière als onderzoeker.

In de ruim tien jaar dat de bachelor-masterstructuur bestaat heeft zich geen nadrukkelijk beroepsperspectief voor de academisch opgeleide bachelorjurist ontwikkeld en bestaat er geen duidelijk identificeerbare arbeidsmarkt voor afgestudeerden met uitsluitend een academische bacheloropleiding (LL.B). Veel afgestudeerde bachelors werken in een juridisch relevante omgeving, maar daaruit is vooralsnog geen vertaalslag te maken die noodzaakt tot specifieke beroepsvaardigheidseisen voor een bacheloropleiding. De arbeidsmarkt voor academisch opgeleide juristen geeft nog steeds de voorkeur aan juristen met een afgeronde masteropleiding. Veruit de meeste studenten in de universitaire juridische opleidingen kiezen er daarom voor om na een bacheloropleiding ook een masteropleiding af te ronden. Niet alleen vanwege het verruimde arbeidsmarktperspectief, maar ook omdat het een wettelijke eis is voor de toegang tot de togaberoepen.

Ook bacheloropleidingen streven er niettemin naar om studenten voor te bereiden op hun toekomstig bestaan als jurist. Dat kan door die beroepspraktijk herkenbaar te doen zijn in de inhoud en de samenstelling van het onderwijsprogramma, maar ook via extracurriculaire activiteiten en loopbaanvoorbereiding.

Een 'jurist' is met de komst van juridische HBO-opleidingen niet meer als vanzelfsprekend iemand met een universitair getuigschrift dat kwalificeert voor de traditionele juridische beroepen (zittende en staande magistratuur; advocatuur; notariaat, belastingadviseur); een meester in de rechten (mr.).

Hoewel ook de juristen met een HBO-opleiding de titel Bachelor of Laws (LL.B) mogen voeren, is er een duidelijk verschil tussen de HBO-opleidingen en de academische rechtswetenschappelijke opleidingen. Het onderscheidend kenmerk is dat in wetenschappelijke (juridische) opleidingen de fundamentele worden gelegd voor het eigen maken van de methode van rechtswetenschappelijk onderzoek, zoals tot uiting gebracht in de eindkwalificaties van de opleidingen. Dit komt vooral naar voren in de inhoud van het programma, de diepgang en de wijze waarop het recht wordt benaderd. De academische bachelor- en masteropleidingen richten zich op het opleiden van juristen die onafhankelijk en kritisch hebben leren denken, die niet alleen antwoorden op vragen leren vinden, maar evenzeer vragen blijven stellen bij de antwoorden. De toegang tot de traditionele togaberoepen is wettelijk geregeld en vereist zowel een academische bachelorgraad (LL.B) als de graad Master of Laws (LL.M).¹

De LL.M-jurist zal in Nederland – en met name in de uitoefening van genoemde togaberoepen - in de meeste gevallen de equivalente titel meester in de rechten (mr.) voeren.

2. Mogelijkheden tot (inter)nationale vergelijking

Zowel buiten als binnen Europa worden rechtswetenschappelijke opleidingen gekenmerkt door hun zeer uiteenlopende inbedding en structuur, grote verschillen in toelating en studieduur. Daarnaast kennen alle landen afzonderlijke regelgeving ten aanzien van de toegang voor afgestudeerde juristen tot de advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, welke van invloed is op de oriëntatie en het beoogde eindniveau. Curricula van opleidingen kunnen uiteraard worden vergeleken, maar een serieuze internationale benchmark van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen is vooralsnog niet mogelijk.

¹ Bij Koninklijk besluit van 18 september 2008 (Stb. 2008, 383) de beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht, en notaris gewijzigd in verband met de gelijkstelling in het kader van de vereisten voor toetreding tot gereguleerde juridische beroepen, van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding HBO-rechten met een schakelprogramma, met de aan een universiteit verkregen graad Bachelor op het gebied van het recht. Het schakelprogramma omvat onderwijseenheden op het gebied van recht die worden aangeboden door een universiteit of de Open Universiteit met een totale studielast van ten minste 60 studiepunten.

De Duitse benchmarkorganisatie CHE staat niet open voor buitenlandse rechtenopleidingen, terwijl dat al wel is gedaan ten aanzien andere disciplines.² Ook het EU-project Tuning Sectoral Framework for Social Sciences leidde niet tot een geharmoniseerde set van eindkwalificaties van en voor juridische opleidingen.³ Er zijn enkele nationale buitenlandse benchmarks van juridische opleidingen beschikbaar, zoals de Benchmarks for Law in Groot-Brittannië, waarin de vereiste kennis, vaardigheden en attitude van bachelors en masters zijn vastgelegd voor visitatie en accreditatie van de opleidingen aldaar.⁴ Bovendien is de bruikbaarheid hiervan voor continentaal-Europese opleidingen beperkt vanwege de grote verschillen tussen de rechtssystemen van Common Law en Civil Law.

De Bologna- en Lissabonakkoorden hebben zeker op de inhoud van het juridisch onderwijs in de EU een harmoniserend effect gehad. In het kader van de toetreding tot de EU hebben nieuwe EU-lidstaten hun opleidingen vaak al op de bachelor-masterstructuur gebaseerd, de oude lidstaten zijn nog doende om hun onderwijssystemen te hervormen en te harmoniseren. Daarbij wordt soms gekozen voor oplossingen die juist de onderlinge vergelijkbaarheid weer bemoeilijken, zoals in Duitsland, dat zich juist naar een gevarieerder opleidingsaanbod door ontwikkelt.⁵ Dit alles leidt tot de conclusie dat een serieuze internationale vergelijking van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen vooralsnog niet mogelijk is of in ieder geval niet zinvol is.

Voor wat betreft de vergelijking van opleidingen op nationaal niveau kan worden vastgesteld dat tussen de juridische faculteiten in Nederland veel informatie-uitwisseling en afstemming plaatsvindt, onder andere over onderwijsvernieuwingen, onderzoek, de interpretaties van accreditaties en de invulling van de beroepsvereisten. Er is geregeld landelijk overleg tussen de decanen in de RDR; afgeleid daarvan komen zo nodig de portefeuillehouders onderwijs en de directeurs bedrijfsvoering bij elkaar om onderwijsgerelateerde, organisatorische en financiële onderwerpen te bespreken en ervaringen en gegevens uit te wisselen. Ten slotte vindt er regelmatig landelijk overleg en afstemming plaats op ambtelijk niveau in het Landelijk Overleg Beleidsmedewerkers. De RDR en de afzonderlijke faculteiten doen bovendien hun voordeel met de *good practices* die visitatiepanels constateren en waarvan zij in de beoordelingsrapportages aan de NVAO verslag doen. De RDR is in gesprek met vertegenwoordigers van het divers samengestelde, afnemende beroepenveld. Zo overlegt de RDR met de Raad voor de Rechtspraak en de Nederlandse Orde van Advocaten om ter precisering van de toepasselijke wettelijke bepalingen een standaard vast te stellen voor het 'civiel effect' van juridische opleidingen. Dat gebeurt in de vorm van een convenant.

Er kan derhalve worden gesteld dat enige vorm van nationale *benchmarking* plaatsvindt, doorgaans in een informele sfeer, behalve daar waar het nationale onderwijsvisitaties betreft en de beperkingen met betrekking tot voornoemd convenant. In dat kader voert het discipline-overleg ook formele taken uit.

3. Beroepsvereisten

Bij en krachtens de wet is de toegang tot de rechterlijke macht, de advocatuur en het notariaat geregeld. In de praktijk betekent dit dat er eisen worden gesteld aan de inrichting van bachelor- en masteropleidingen die moeten voorzien in toelating tot vervolgoopleidingen die opleiden voor functies in de rechterlijke macht, de advocatuur, het notariaat en de fiscaliteit.

² Gemeinnütziges Centrum für Hochschulentwicklung: www.che.de.

³ Uit het eindrapport van 2012: 'Consequently, even the proto list of the competences required by students and future practitioners of law are still at this stage no more than embryonic.' Tuning Sectoral Framework for Social Sciences – Final Report, 2008, blz. 45. Zie verder de landenoverzichten in annex 4 behorende bij het rapport (<http://tuningacademy.org/sqf-social-sciences/?lang=en>).

⁴ Er is een herziene versie in concept verschenen: Subject Benchmark Statement Law: Draft for Consultation March 2015

(<http://www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/SBS-consultation-Law-15.pdf>).

⁵ Neue Wege in der Juristenausbildung, Essen, 2010,

http://www.stifterverband.info/wissenschaft_und_hochschule/lehre/juristenausbildung/.

De opleidingen die voor voorbereiding op de vervolgoopleidingen kiezen, maken dat in hun onderwijs- en examenregeling duidelijk door daarin de wettelijke beroepsvereisten en de nadere precisering ervan in het convenant, als hiervoor beschreven, nadrukkelijk op te nemen. De examencommissies van deze opleidingen zullen daartoe specifieke verklaringen afgeven, op basis waarvan de vervolgoopleidingen kunnen bepalen of een opleiding aan bedoelde eisen voldoet.

4. Eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen

Op basis van nationale en relevante internationale vergelijkingen van eindkwalificaties bij vergelijkbare opleidingen en in een poging een maximale aansluiting te realiseren op het - zeer diverse - beroepenveld, maakt iedere rechtswetenschappelijke opleiding keuzes bij het opstellen van de eindkwalificaties. Deze maken deel uit van de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een afzonderlijke opleiding. Binnen deze eindkwalificaties komen ten minste drie categorieën aan de orde.

A. Kennis en inzicht

De afgestudeerde jurist beheerst de juridische kernleerstukken van het rechtsgebied of de rechtsgebieden waarop de opleiding zich oriënteert. Dat geldt zowel voor de materiële en formele, als voor de historische en theoretische aspecten ervan.

Parate kennis alleen is echter niet voldoende. Opleidingen streven daarom naar het ontwikkelen van 'werkelijk inzicht in het recht' bij hun studenten, in een academische omgeving waarin de 'waaromvragen' kunnen bloeien. Dat betekent dat naast de vorenbedoelde vakinhoudelijke kennis, methoden worden gedoceerd waarmee de nieuwste relevante ontwikkelingen en veranderingen kunnen worden bijgehouden. Inzicht in verschillen tussen grote juridische families (zoals tussen *common* en *civil law*), in de historische en filosofische ontwikkeling van het recht en voor zover de aard van de opleiding dit vereist of toelaat, in de methode van rechtsvergelijking, kunnen worden geïntegreerd in het onderwijs. De afgestudeerde jurist moet aldus in staat zijn om permanent zijn juridische kennis te actualiseren en zich eventueel op nieuwe terreinen te specialiseren.

B. Academische en juridische vaardigheden

Het voorgaande veronderstelt een groeiende nadruk op het verwerven van academische en juridische vaardigheden: (een leven lang) leren en het verwerven van een internationale attitude. Het veronderstelt ook dat de afgestudeerde jurist in staat is te reflecteren op het recht en maatschappelijke vraagstukken kan vertalen naar de taal die het recht hanteert om die vragen op te lossen. Tijdens de opleiding wordt de student gestimuleerd te zoeken naar vragen en problemen én naar antwoorden en oplossingen; hij wordt in staat gesteld een analytisch vermogen te ontwikkelen en hij leert kritisch te denken, te schrijven en te presenteren.

Daarbij is het vermogen om een juridische casus te kunnen formuleren en op te lossen essentieel. De afgestudeerde jurist dient daarvoor in staat te zijn op adequate wijze de relevante feiten te kunnen verzamelen, te verwerken en te waarderen en de rechtsregels daarop toe te passen. Van de jurist wordt verwacht dat hij een maatschappelijk probleem juridisch kan duiden en mogelijke handelingsrichtingen weet te schetsen.

Een jurist moet bovendien in staat zijn juridische kennis en een juridisch oordeel schriftelijk en mondeling aan vakgenoten, maar ook in andere professionele omgevingen over te dragen. Daarmee staat de taal als werkinstrument van de jurist centraal. Een correcte, goede en heldere mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal (of van de Engelse taal indien de voertaal van de opleiding (deels) Engelstalig is) is onontbeerlijk. Daarbij dienen studenten tijdens hun opleiding, indien dit voor die opleiding relevant is, gelegenheid te krijgen kennis op te doen van de Engelse juridische terminologie in de huidige maatschappelijke context.

C. Academisch burgerschap / attitude

Tijdens de opleiding moet de aankomend jurist zich de rechtscultuur of de rechtsculturen eigen maken. Hij moet een beroepsethische houding ontwikkelen en zich ervan bewust zijn in welke

maatschappelijke context het recht functioneert en wat, in samenhang daarmee, zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Het onderwijs en de onderwijsomgeving zijn de student hierbij behulpzaam. Het is belangrijk dat het onderwijs zodanig is ingericht dat maatschappelijke interesse wordt gestimuleerd en dat een natuurlijke belangstelling wordt gewekt voor juridische vraagstukken en het juridisch denken, evenals voor de functie van het recht in de samenleving.

5. Eindniveau

Opleidingen dienen op transparante wijze aan te geven hoe studenten in staat worden gesteld het eindniveau te bereiken én op welke wijze studenten kunnen aantonen dat zij het eindniveau hebben bereikt. Daarvoor wordt de basis in de eerste plaats gevormd door de toetsresultaten, werkstukken en presentaties.

Voor de juridische bacheloropleidingen geldt dat het bereikte eindniveau ook wordt weerspiegeld in een bachelorscriptie, bachelorthesis of eindwerkstuk, de benaming doet er niet toe. Het beantwoorden van een rechtsvraag met behulp van erkende rechtswetenschappelijke methoden en het verslag van het uitvoeren van het onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt vormen daarvan de kern.

De bachelorthesis - of een andere vorm van eindwerkstuk - heeft niet als doel aan te tonen dat alle eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn behaald. Belangrijke vaardigheden als mondelinge vaardigheden worden daarmee bijvoorbeeld niet getoetst, evenals het inzicht in alle voor de bacheloropleiding relevante rechtsgebieden. Daarnaast speelt ook het gegeven dat in de meeste juridische bacheloropleidingen slechts een relatief gering aantal studiepunten beschikbaar is voor het eindwerkstuk. In de juridische bacheloropleidingen staat doorgaans het opdoen van onderzoeksvaardigheden, in de vorm methoden- en techniekenvakken, niet centraal. Het opdoen van onderzoeksvaardigheden is onderdeel van de algemene academische vorming van juristen en gebeurt vooral bij de behandeling van de afzonderlijke rechtsgebieden. Het staat opleidingen bovendien vrij om accenten aan te brengen die de eigen kleur van een opleiding weergeven. Die kleur zal dan ook tot uitdrukking komen in het eindwerkstuk.

Voor de masterthesis geldt hetzelfde, met het verschil dat het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden in de masteropleiding doorgaans een belangrijkere plaats inneemt, alleen al vanwege het feit dat het behalen van iedere juridische master in principe toegang geeft tot een promotietraject. Daarnaast worden er naast de reguliere masteropleidingen ook gespecialiseerde onderzoeksmasters aangeboden, waarin juist het opdoen van onderzoeksvaardigheden centraal staat. Bovendien wordt de ook voor de overige academische beroepspraktijk noodzakelijke verdieping pas in de masterfase bereikt. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de plaatsing van de masterthesis in het curriculum, het doorgaans grotere aantal studiepunten dat in de master is ingeruimd voor het eindwerkstuk en de inhoudelijke eisen die daaraan worden gesteld.

6. Algemene kenmerken en doelstellingen van de bachelor- en masteropleidingen

Hierboven is reeds aangegeven dat het opleidingspalet breed is, zowel in aantal, in de gekozen specialisaties als in kleur. Dat neemt niet weg dat juridische opleidingen gemeenschappelijke kenmerken hebben – en moeten hebben. Deze kenmerken hoeven niet bij elke opleiding in dezelfde mate aanwezig te zijn, maar ze moeten in de kern van iedere juridische opleiding wel enige weerklink vinden. Hoe opleidingen dat concreet doen, ligt vast in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een opleiding.

In rechtswetenschappelijke bacheloropleidingen staan de volgende kenmerken centraal:

- a. de maatschappelijke functie van het recht;
- b. de kernbegrippen van de voornaamste rechtsgebieden binnen het recht: het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het strafrecht, het Europees recht, het internationaal recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, het belastingrecht;
- c. het recht als samenhangend systeem;

d. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, de economische aspecten van het recht.

In rechtswetenschappelijke masteropleidingen wordt de kennis van één of meerdere rechtsgebieden of specifieke onderwerpen daarbinnen, verder verdiept. Centrale kenmerken zijn:

- e. de maatschappelijke functie van het (rechts)gebied dat door de opleiding wordt bestreken, de grenzen alsook de betrekkelijkheid ervan;
- f. verdieping of verbreding van de kernbegrippen van één of meerdere rechtsgebieden (het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het belastingrecht, het strafrecht, het Europees recht en het internationaal recht);
- g. de plaats van het bestreken rechtsgebied in het samenhangend systeem van het recht;
- h. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het rechtsgebied en, voor fiscale en notariële opleidingen, economische aspecten van het recht.

Met academische juridische opleidingen wordt voorts beoogd:

- i. het verwerven van kennis van en inzicht in het recht, waarbij het recht wordt beschouwd mede in zijn Europese, internationale en rechtsvergelijkende context;
- j. te reflecteren op de grenzen van het recht, alsook de betrekkelijkheid ervan;
- k. het verwerven van academische en juridische vaardigheden. Daaronder wordt in dit kader verstaan:
 1. het vermogen om als een academicus over het recht na te denken;
 2. het vermogen om met vakgenoten en met niet-juristen vanuit de opgedane kennis en het verkregen inzicht te communiceren, gebruikmakend van een analytische houding en uitstekende spreek- en schrijfvaardigheden;
 3. het vermogen tot het toepassen van een relevant wetenschappelijk instrumentarium;
 4. het vermogen om deel te nemen aan het wetenschappelijk debat;
 5. het vermogen om kennis te vergaren, te waarderen, te verwerken en toe te passen;
 6. het vermogen om specifieke kennis op het gebied van het recht toe te passen in een bredere wetenschappelijke, historische, filosofische, ethische en maatschappelijk-culturele context;
 7. het vermogen om kritisch te kunnen omgaan met rechtsregels en rechtspraak en daarbij nieuwe oplossingen te zoeken en te vinden;
 8. het vermogen om nieuwe ontwikkelingen en nieuwe rechtsgebieden bij te houden en te exploreren;
 9. het vermogen om te gaan met de toenemende mondialisering, Europeanisering en internationalisering van het recht.
- l. het ontwikkelen van academisch burgerschap dat besef inhoudt van een beroepsethische houding en bewustwording van de maatschappelijke context waarin het recht functioneert, alsmede de maatschappelijke verantwoordelijkheid die hiermee ontstaat voor de academisch opgeleide jurist.

BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid:

Voor de *afstudeerrichting Rechtsgeleerdheid* gelden de volgende eindkwalificaties:

Primaire doel van de opleiding is de bachelor uit te rusten met de kennis, inzicht en vaardigheden die noodzakelijk zijn om toegang te krijgen tot de master Rechtsgeleerdheid.

Afgestudeerden van de opleiding hebben de volgende eindkwalificaties/eindtermen bereikt, gerangschikt volgens de Dublin-descriptoren: 'kennis en inzicht', 'toepassen van kennis en inzicht', 'oordeelsvorming', 'communicatie' en 'leervaardigheden'.

Dublin-descriptoren

Kennis en inzicht	De bachelor heeft aantoonbare kennis en inzicht van een vakgebied, waarbij wordt voortgebouwd op het niveau bereikt in het voortgezet onderwijs en dit wordt overtroffen; functioneert doorgaans op een niveau waarop met ondersteuning van gespecialiseerde handboeken, enige aspecten voorkomen waarvoor kennis van de laatste ontwikkelingen in het vakgebied vereist is;
Toepassen van kennis en inzicht	De bachelor is in staat om zijn/haar kennis en inzicht op dusdanige wijze toe te passen, dat dit een professionele benadering van zijn/haar werk of beroep laat zien, en beschikt verder over competenties voor het opstellen en verdiepen van argumentaties en voor het oplossen van problemen op het vakgebied;
Oordeelsvorming	De bachelor is in staat om relevante gegevens te verzamelen en te interpreteren met het doel een oordeel te vormen dat mede gebaseerd is op het afwegen van relevante sociaalmaatschappelijke, wetenschappelijke of ethische aspecten;
Communicatie	De bachelor is in staat om informatie, ideeën en oplossingen over te brengen op een publiek bestaande uit specialisten of niet-specialisten;
Leervaardigheden	De bachelor bezit de leervaardigheden die noodzakelijk zijn om een vervolgstudie die een hoog niveau van autonomie veronderstelt aan te gaan.

Eindkwalificaties

Kennis, inzicht en academische houding

1. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende recht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het rechtssysteem berust. (*kennis en inzicht*)
2. De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in de volgende deelgebieden:
 - a. burgerlijk recht en het burgerlijk procesrecht;
 - b. strafrecht, inclusief het strafprocesrecht;
 - c. staats- en bestuursrecht, inclusief het bestuursprocesrecht, en;
 - d. internationaal en Europees recht alsmede de relatie tot en doorwerking daarvan in het Nederlandse recht. (*kennis en inzicht*)
3. De bachelor heeft basiskennis van o.a. de deelgebieden belastingrecht, ondernemingsrecht, rechtsfilosofie, (bedrijfs-)economie, sociaal recht en geschiedenis van het recht. (*kennis en inzicht*)

4. De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de rechtsbeoefening. (*kennis en inzicht*)
5. De bachelor heeft kennis van de wordingsgeschiedenis van het recht, van de historisch-comparatistische, rechtsvergelijkende noties van het recht. Hij is in staat het recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek – en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het positieve recht met elkaar verbonden zijn. (*kennis en inzicht*)
6. De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke, ethische en wetenschappelijke context waarin het recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het recht kritisch te reflecteren op het recht. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming*)

Academische en professionele juridische vaardigheden

7. De bachelor is in staat om juridische teksten, waaronder jurisprudentie, wetgeving en wetenschappelijke literatuur, te begrijpen en te analyseren en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken. (*kennis en inzicht, toepassen van kennis en inzicht, communicatie*)
8. De bachelor is in staat om een eenvoudig juridisch onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van relevante juridische informatie (zowel in papieren als in digitale versies). Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming*)
9. De bachelor heeft zich geoefend in het geven van een juridisch gefundeerd antwoord op vragen uit de praktijk in de vorm van een advies, requisitoir, pleidooi, vonnis, enz. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie*)
10. De bachelor is in staat om een goed juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren met een goede opbouw, constructie, juridische argumentatie, conclusie en leesbaarheid) en dit mondeling te presenteren. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie*)
11. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een juridisch debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie*)
12. De bachelor is in staat om de vaardigheden genoemd onder 7 tot en met 11 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd en binnen een bepaalde tijdsperiode uit te oefenen. (*toepassen van kennis en inzicht, communicatie*)

Algemene kwalificatie

13. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
 - a. voor toelating tot de vervolgstudie van een juridische master; (*leervaardigheden*)
 - b. om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridisch georiënteerde beroepen binnen zowel de publieke als private sector, dat wil zeggen in functies bij centrale en decentrale overheden en bij het bedrijfsleven;
 - c. om na het volgen van een master met tenminste 60 EC aan juridische vakken toegelaten te worden tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen daarna voldoet aan het zogenoemde Civiel Effect).

Voor de *afstudeerrichting Rechtsgeleerdheid – Entrepreneurship and Management* gelden de volgende eindkwalificaties:

Primaire doel van de opleiding is de bachelor uit te rusten met de kennis, inzicht en vaardigheden die noodzakelijk zijn om toegang te krijgen tot de master Rechtsgeleerdheid.

Afgestudeerden van de opleiding hebben de volgende eindkwalificaties/eindtermen bereikt, gerangschikt volgens de Dublin-descriptoren: 'kennis en inzicht', 'toepassen van kennis en inzicht', 'oordeelsvorming', 'communicatie' en 'leervaardigheden' (zie hierboven onder *afstudeerrichting Rechtsgeleerdheid*).

Kennis, inzicht en academische houding

1. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende recht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het rechtssysteem berust. (*kennis en inzicht*)
2. De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in de volgende deelgebieden:
 - a. burgerlijk recht en het burgerlijk procesrecht;
 - b. strafrecht, inclusief het strafprocesrecht;
 - c. staats- en bestuursrecht, inclusief het bestuursprocesrecht;
 - d. internationaal en Europees recht, en internationaal management en ondernemerschap;
 - e. bedrijfswetenschappen, waaronder de deelgebieden financieel management, externe financiële verslaggeving, marketing en strategie, management accounting, en human resource management. (*kennis en inzicht*)
3. De bachelor heeft basiskennis van o.a. de deelgebieden belastingrecht, sociaal recht, en rechtsfilosofie. (*kennis en inzicht*)
4. De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de rechtsbeoefening. (*kennis en inzicht*)
5. De bachelor is in staat het recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek – en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het positieve recht met elkaar verbonden zijn. (*kennis en inzicht*)
6. De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke en ethische context waarin het recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het recht kritisch te reflecteren op het recht. (*toepassen kennis en inzicht, oordeelsvorming*)
7. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het wetenschappelijk domein van de bedrijfswetenschappen waaronder inzicht in de samenhang tussen de belangrijkste disciplines binnen dit domein. (*kennis en inzicht*)

Juridische en bedrijfswetenschappelijke kennis en professionele vaardigheden

8. De bachelor is in staat om juridische teksten, waaronder jurisprudentie, wetgeving en wetenschappelijke literatuur, te begrijpen en te analyseren, en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken. (*kennis en inzicht, toepassen van kennis en inzicht, communicatie*)
9. De bachelor is in staat om een eenvoudig juridisch en bedrijfswetenschappelijk onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van juridische en bedrijfswetenschappelijke informatie (zowel in papieren als in digitale versies). Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen, en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming*)

10. De bachelor heeft zich grondig geoefend in het geven van een juridisch en bedrijfswetenschappelijk gefundeerd antwoord op vragen uit de praktijk in de vorm van een advies, requisitoir, pleidooi, vonnis, enz. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie*)
11. De bachelor is in staat om een goed juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren, juridisch argumenteren, opbouw, constructie, leesbaarheid) en om dit mondeling te presenteren. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie*)
12. De bachelor kan bedrijfswetenschappelijk analyseren en rapporteren (probleemstelling formuleren, opbouw, bedrijfswetenschappelijk argumenteren, analyse, concluderen) en is in staat om dit mondeling te presenteren. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie*)
13. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een juridisch en bedrijfswetenschappelijk debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten. (*toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie*)
14. De bachelor is niet alleen in staat om de vaardigheden onder 8 t/m 13 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd uit te oefenen, maar dat tevens binnen een bepaalde tijdspanne te doen. (*toepassen van kennis en inzicht, communicatie*)

Algemene kwalificatie

15. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
 - a. voor toelating tot de vervolgstudie van een juridische master; (*leervaardigheid*)
 - b. om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridisch georiënteerde beroepen en in beroepen waarvoor bedrijfskennis en financieel-economische deskundigheid vereist is, binnen zowel de private als publieke sector, dat wil zeggen in functies bij het bedrijfsleven en bij centrale en decentrale overheden;
 - c. om toegelaten te worden tot het traject van een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan het zogenoemde Civiel Effect) na het volgen van een master met tenminste 60 EC aan juridische vakken én na het aanvullend met goed gevolg afleggen van het tentamen van de vakken Bestuursprocesrecht en Strafprocesrecht op het niveau van het 2e of 3e studiejaar van een universitaire juridische opleiding, indien deze vakken geen deel uitmaken van het bachelor examen Rechtsgeleerdheid-Entrepreneurship and Management.

Voor de *afstudeerrichting Rechtsgeleerdheid-Economie* gelden de volgende eindkwalificaties:

Primaire doel van de opleiding is de bachelor uit te rusten met de kennis, inzicht en vaardigheden die noodzakelijk zijn om toegang te krijgen tot de master Rechtsgeleerdheid.

Afgestudeerden van de opleiding hebben de volgende eindkwalificaties/eindtermen bereikt, gerangschikt volgens de Dublin-descriptoren: 'kennis en inzicht', 'toepassen van kennis en inzicht', 'oordeelsvorming', 'communicatie' en 'leervaardigheden' (zie onder *afstudeerrichting Rechtsgeleerdheid*).

Kennis, inzicht en academische houding

1. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende recht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het rechtssysteem berust. (*kennis en inzicht*)
2. De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in de volgende deelgebieden:
 - a. burgerlijk recht en het burgerlijk procesrecht;

- b. staats- en bestuursrecht, inclusief het bestuursprocesrecht;
 - c. internationaal en Europees recht, alsmede de relatie tot en doorwerking daarvan in het Nederlandse recht, en;
 - d. economie, waaronder de deelgebieden internationale economie, Europese economische integratie, economie van de publieke sector, rechtseconomie, financieel-economisch- en sociaal-economisch beleid. *(kennis en inzicht)*
3. De bachelor heeft basiskennis van o.a. de deelgebieden belastingrecht, sociaal recht, strafrecht inclusief het strafprocesrecht, rechtsfilosofie en geschiedenis van het recht. *(kennis en inzicht)*
 4. De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de rechtsbeoefening in het algemeen en in combinatie met het wetenschappelijk domein van de economie in het bijzonder. *(kennis en inzicht)*
 5. De bachelor is in staat het recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek – en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het positieve recht met elkaar verbonden zijn. *(kennis en inzicht)*
 6. De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke en ethische context waarin het recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het recht kritisch te reflecteren op het recht. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming)*
 7. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het wetenschappelijk domein van de economie waaronder inzicht in de samenhang tussen de belangrijkste disciplines binnen dit domein. *(kennis en inzicht)*

Juridische en economische kennis en professionele vaardigheden

8. De bachelor is in staat om juridische teksten waaronder jurisprudentie, wetgeving en wetenschappelijke, literatuur te begrijpen en te analyseren, en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken. *(kennis en inzicht, toepassen van kennis en inzicht, communicatie)*
9. De bachelor is in staat om een eenvoudig juridisch onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van juridische en economische informatie, zowel in papieren als in digitale versies. Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen, en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming)*
10. De bachelor heeft zich grondig geoefend in het geven van een juridisch en economisch gefundeerd antwoord op vragen uit de praktijk in de vorm van een advies, requisitoir, pleidooi, vonnis, enz. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
11. De bachelor is in staat om een goed juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren, juridisch argumenteren, opbouw, constructie, leesbaarheid) en om dit mondeling te presenteren. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
12. De bachelor kan economisch analyseren en rapporteren (probleemstelling formuleren, opbouw, economisch argumenteren, analyse, concluderen) en is in staat om dit mondeling te presenteren. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
13. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een juridisch en/of economisch debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
14. De bachelor is niet alleen in staat om de vaardigheden onder 8 t/m 13 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd uit te oefenen, maar dat tevens binnen een bepaalde tijdspanne te doen. *(toepassen van kennis en inzicht, communicatie)*

Algemene kwalificatie

15. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:

- a. voor toelating tot de vervolgstudie van een juridische master; (*leervaardigheid*)
- b. om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen juridisch georiënteerde beroepen en in beroepen waarvoor bedrijfskennis en financieel-economische deskundigheid relevant is, binnen zowel de private als publieke sector, dat wil zeggen in functies bij het bedrijfsleven en bij centrale en decentrale overheden;
- c. om toegelaten te worden tot het traject van een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan het zogenoemde Civiel Effect) na het volgen van een master met tenminste 60 EC aan juridische vakken én na het aanvullend met goed gevolg afleggen van het tentamen van de vakken Bestuursprocesrecht en Strafprocesrecht op het niveau van het 2e of 3e studiejaar van een universitaire juridische opleiding, indien deze vakken geen deel uitmaken van het bachelor examen International Business Law.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid:

Afgestudeerden van de opleiding hebben de volgende eindkwalificaties bereikt, gerangschikt volgens de Dublin-descriptoren: 'kennis en inzicht', 'toepassen van kennis en inzicht', 'oordeelsvorming', 'communicatie' en 'leervaardigheden'.

Dublin-descriptoren

Kennis en inzicht	De master heeft aantoonbare kennis en inzicht, gebaseerd op de kennis en het inzicht op het niveau van Bachelor en die deze overtreffen en/of verdiepen, alsmede een basis of een kans bieden om een originele bijdrage te leveren aan het ontwikkelen en/of toepassen van ideeën, vaak in onderzoeksverband;
Toepassen van kennis en inzicht	De master is in staat om kennis en inzicht en probleemoplossende vermogens toe te passen in nieuwe of onbekende omstandigheden binnen een bredere (of multidisciplinaire) context die gerelateerd is aan het vakgebied; is in staat om kennis te integreren en met complexe materie om te gaan;
Oordeelsvorming	De master is in staat om oordelen te formuleren op grond van onvolledige of beperkte informatie en daarbij rekening te houden met sociaalmaatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden, die zijn verbonden aan het toepassen van de eigen kennis en oordelen;
Communicatie	De master is in staat om conclusies, alsmede de kennis, motieven en overwegingen die hieraan ten grondslag liggen, duidelijk en ondubbelzinnig over te brengen op een publiek van specialisten en niet-specialisten;
Leervaardigheden	De master bezit de leervaardigheden die hem of haar in staat stellen een vervolgstudie aan te gaan met een grotendeels zelfgestuurd of autonoom karakter.

Eindkwalificaties

Kennis en inzicht

1. De master heeft grondige kennis van en diepgaand inzicht in het geldende recht en in de grondbeginselen en de systematiek daarvan alsmede in de onderlinge samenhang van de rechtsbronnen. (*kennis en inzicht*)
2. De master heeft grondige kennis van en diepgaand inzicht in het deelgebied waarop de desbetreffende specialisatie van de master betrekking heeft, te weten Civiel recht, Staats- en bestuursrecht, Straf- en strafprocesrecht, Ondernemingsrecht, Internationaal publiekrecht, Europees recht, Financieel recht, Arbeidsrecht en Encyclopedie en filosofie van het recht, elk met inbegrip van de bijbehorende Europese en internationale dimensie. (*kennis en inzicht*)
3. De master heeft kennis van en inzicht in:
 - a. de samenhang tussen de deelgebieden, en wel ten minste op theoretisch niveau;
 - b. de maatschappelijke context waarbinnen het recht functioneert, en;
 - c. de hoofdlijnen, systematiek en betekenis van rechtsvinding en rechtsvorming en/of van de uitvoering en handhaving van het recht. (*kennis en inzicht*)

Academische en andere vaardigheden

4. De master is in staat om meer complexe problemen – in de vorm van concrete casus dan wel abstracte vragen – die betrekking hebben op het desbetreffende deelgebied genoemd in 2. diepgaand en in onderling verband te analyseren en te interpreteren, daarbij sociaal-maatschappelijke, politieke en rechtshistorische aspecten te betrekken, daarover kritische vragen te stellen en originele en creatieve juridische oplossingen aan te dragen. De master is verder in staat om dit mondeling en schriftelijk helder te presenteren, zowel voor vakgenoten als voor niet-juristen. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
5. De master is in staat om zich op basis van wetenschappelijk verantwoorde feiten en gegevens en op basis van een beargumenteerde, verantwoorde en controleerbare afweging zelfstandig een mening te vormen over juridisch-maatschappelijke vraagstukken. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming)*
6. De master is in staat om wetenschappelijke debatten op het desbetreffende deelgebied genoemd in 2. te volgen en te begrijpen en daaraan deel te nemen. *(toepassen van kennis en inzicht, communicatie)*
7. De master heeft inzicht in juridisch-wetenschappelijke onderzoeksmethoden en is in staat deze toe te passen met het oog op een zelfstandig rechtswetenschappelijk onderzoek van enige omvang op academisch niveau (zoals probleemstelling formuleren, verzamelen van informatie, interpreteren van gegevens, conclusies trekken, evalueren en aanbevelingen en suggesties doen voor verder onderzoek). *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*

Algemene kwalificatie

8. De master beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn voor:
 - a. wetenschappelijk onderzoek dat tot de academische promotie leidt;
 - b. toelating tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen voldoet aan het zogenoemde Civiel Effect);
 - c. een juridische functie op academisch niveau binnen de publieke en private sector, en bij Europese en internationale organisaties.*(leervaardigheid)*

BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN DE PROGRAMMA'S

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid:

Rechtsgeleerdheid (bachelor), 2017-2018

Eerste Jaar Tweede Jaar Derde Jaar Meer info

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
LLP	1			100
Inleiding Recht (LAW)	1		5	100
Beginselen van de Democratische Rechtsstaat	1		5	100
Inleiding Burgerlijk Recht	1		10	200
Inleiding Strafrecht	1		5	200
Inleiding Internationaal Publiekrecht	1		5	200
Semester 2				
Inleiding Europees Recht	2		5	200
Inleiding Bestuursrecht	2		5	200
Oriëntatievak: Grondslagen van het Recht	2		5	200
Romeins recht	2		5	200
Belastingrecht	2		5	200
Methoden en Technieken van de Rechtswetenschap	2		5	200

Eerste Jaar Tweede Jaar Derde Jaar Meer info

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Onderneming en recht	1		10	300
Bestuursrecht	1		5	300
Rechtseconomie	1		5	200
Europees Recht	1		5	300
Gebonden keuzemodaliteit:				
Arbeidsrecht	1		5	300
en/of				
Personen-, familie- en erfrecht	1		5	300
Semester 2				
Moot Court	2		5	300
Materieel Strafrecht	2		10	300
Staatsrecht	2		5	300
Verbintenissenrecht	2		10	300

Met ingang van 1 september 2015 wordt een nieuw programma Ba-III ingevoerd. Studenten die vóór 1 september 2013 zijn begonnen met hun bacheloropleidingen, maar die (oude) derdejaars vakken (en tweedejaars vakken of zelfs eerstejaars vakken) op 1 september 2015 nog niet hebben gehaald, vallen onder de overgangsregelingen (zie [website](#)).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Goederenrecht	1		5	300
Burgerlijk procesrecht (Ba)	1		5	400
Strafprocesrecht	1		10	400
Bestuursprocesrecht (Ba)	1		5	400
Rechtsfilosofie I	1		5	300
Semester 2				
Keuze uit 1 van 2 onderstaande vakken:				
✦ Vergelijkend en Internationaal Privaatrecht	2		5	300
✦ Rechtsfilosofie II	2		5	400
Public International Law	2		5	300
Keuzevakruimte Rechtsgeleerdheid	2		15	0
Bachelor III scriptie Rechtsgeleerdheid	2		5	400

Rechtsgeleerdheid - Economie, 2017-2018

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Onderneming en recht	1		10	300
Bestuursrecht	1		5	300
Economie in hoofdlijnen (LAW)	1		5	100
Europees Recht	1		5	300
Marktwerkingvraagstukken	1		5	200
Semester 2				
Moot Court	2		5	300
Materieel Strafrecht	2		10	300
Verbintenissenrecht	2		10	300
Staatsrecht	2		5	300

Met ingang van 1 september 2015 wordt een nieuw programma Ba-III ingevoerd. Studenten die vóór 1 september 2013 zijn begonnen met hun bacheloropleidingen, maar die (oude) derdejaars vakken (en tweedejaars vakken of zelfs eerstejaars vakken) op 1 september 2015 nog niet hebben gehaald, vallen onder de overgangsregelingen (zie [website](#)).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Goederenrecht	1		5	300
Burgerlijk procesrecht (Ba)	1		5	400
Trade and Finance in the Global Economy	1		5	200
Keuze uit 1 van 2 onderstaande vakken:				
* Arbeidsrecht	1		5	300
* Personen-, familie- en erfrecht	1		5	300
Rechtsfilosofie I	1		5	300
Openbare Financiën (LAW)	1		5	300
Semester 2				
Public International Law	2		5	300
Sociale Zekerheid	2		5	300
Rechtseconomie t.b.v. Recht en Economie	2		5	300
Hervorming van Sociale Regelgeving	2		5	400
Economic Policy in the EU	2		5	300
Bachelorscriptie: Recht en Economie	2		5	400

Rechtsgeleerdheid - Entrepreneurship and Management, 2017-2018

Eerste Jaar **Tweede Jaar** Derde Jaar

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Onderneming en recht	1		10	300
Bestuursrecht	1		5	300
Entrepreneurship and Innovation	1		5	200
Europees Recht	1		5	300
Business Analytics	1		5	200
Semester 2				
Moot Court	2		5	300
Materieel Strafrecht	2		10	300
Verbintenissenrecht	2		10	300
Staatsrecht	2		5	300

Eerste Jaar Tweede Jaar **Derde Jaar**

Met ingang van 1 september 2015 wordt een nieuw programma Ba-III ingevoerd. Studenten die vóór 1 september 2013 zijn begonnen met hun bacheloropleidingen, maar die (oude) derdejaars vakken (en tweedejaars vakken of zelfs eerstejaars vakken) op 1 september 2015 nog niet hebben gehaald, vallen onder de overgangsregelingen (zie [website](#))

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Goederenrecht	1		5	300
Burgerlijk procesrecht (Ba)	1		5	400
Marketing Management	1		5	300
Keuze uit 1 van 2 onderstaande vakken:				
+ Arbeidsrecht	1		5	300
+ Personen-, familie- en erfrecht	1		5	300
Rechtsfilosofie I	1		5	300
People and Organizations	1		5	300
Semester 2				
Public International Law	2		5	300
Entrepreneurial Finance	2		5	300
Strategic Management & Leadership	2		5	300
Negotiation & Mediation	2		5	300
Turnaround Management and Bankruptcy Law	2		5	300
Bachelorscriptie: Entrepreneurship and Management	2		5	400

Rechtsgeleerdheid - International Business Law (bachelor), 2017-2018

Eerste Jaar Tweede Jaar Derde Jaar

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Onderneming en recht	1		10	300
Bestuursrecht	1		5	300
Corporate Social Responsibility	1		5	300
Moot Court IBL	1		5	300
Principles of Economics	1		5	200
Semester 2				
Business Accounting	2		5	300
Materieel Strafrecht	2		10	300
Verbintenissenrecht	2		10	300
Staatsrecht	2		5	300

Eerste Jaar Tweede Jaar Derde Jaar

Met ingang van 1 september 2015 wordt een nieuw programma Ba-III ingevoerd. Studenten die vóór 1 september 2013 zijn begonnen met hun bacheloropleidingen, maar die (oude) derdejaars vakken (en tweedejaars vakken of zelfs eerstejaars vakken) op 1 september 2015 nog niet hebben gehaald, vallen onder de overgangsregelingen (zie [website](#)).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Goederenrecht	1		5	300
Burgerlijk procesrecht (Ba)	1		5	400
Financial Law	1		5	400
International Corporate Insolvency Law	1		5	400
Rechtsfilosofie I	1		5	300
Keuze uit 1 van 2 onderstaande vakken:				
✦ Arbeidsrecht	1		5	300
✦ Personen-, familie- en erfrecht	1		5	300
Semester 2				
Public International Law	2		5	300
EU Internal Market Law	2		5	300
International Commercial Law	2		5	300
International Dispute Resolution	2		5	300
Competition Law	2		5	300
Bachelorscriptie: International Business Law	2		5	400

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid:

Rechtsgeleerdheid: Arbeidsrecht, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van Rechtsgeleerdheid.

Jaar 1

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
ILS - Arbeid en onderneming	1		5	500
Arbeidsovereenkomstenrecht	1		5	500
Practicum Arbeidsrecht	1		10	600
Internationaal en Europees arbeidsrecht	1		5	500
Pensioenrecht en Sociale zekerheidsrecht	1		5	500
Semester 2				
Privatissimum Arbeidsrecht	2		10	500
Collectief Arbeidsrecht	2		5	600
Procederen in arbeidszaken	2		5	500
Scriptie master rechtsgeleerdheid (Arbeidsrecht)	2		10	600

Rechtsgeleerdheid: Civiel recht, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van Rechtsgeleerdheid.

Jaar 1

Overgangsregelingen zijn te raadplegen op de volgende [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
ILS - Regulering, gedrag en privaatrecht	1		5	500
Transnationaal vermogensrecht	1		5	500
Keuze uit 1 van de 2 onderstaande practica:				
+ Practicum: Burgerlijk Recht	1		10	600
+ Practicum: Togapraktijk Civiel Recht	1		10	600
Keuze uit 2 van de 9 (gebonden, gedeeltelijk verplichte) profileringsvakken (A t/m M) met daarbij de volgende vijf mogelijke "accenten":				
1. Algemeen: 2 vakken uit A t/m M				
2. Togapraktijk: 2 vakken uit A t/m M en het (specifiek, gebonden) 'Practicum togapraktijk civiel recht'				
3. Onroerend goedrecht: de 2 vakken E+F				
4. Verzekeringsrecht: de 2 vakken J + K				
5. Intellectueel eigendomsrecht: de 2 vakken L + M				
+ A) Profileringsvak: Arbeidsovereenkomstenrecht	1		5	500
+ D) Profileringsvak: Internationaal transportrecht (onder voorbehoud van wijzigingen)	1		5	500
+ E) Profileringsvak: Aanbestedingsrecht	1		5	500
+ F) Profileringsvak: Huurrecht	1		5	500
+ H) Profileringsvak Familievermogensrecht	1		5	500
+ I) Profileringsvak: Comparative Civil Procedure	1		5	500
+ J) Profileringsvak: De verzekeringsovereenkomst	1		5	500
+ K) Profileringsvak: De inbedding van het verzekeringsrecht	1		5	500
+ L) Profileringsvak: IE Auteursrecht	1		5	500
+ M) Profileringsvak: IE Octrooirecht	1		5	500
Semester 2				
Privatissimum: Burgerlijk Recht	2		10	600
Internationaal Privaatrecht (civiel)	2		5	600
Burgerlijk Procesrecht (Ma)	2		5	500
Scriptie master rechtsgeleerdheid	1 / 2		10	600

Rechtsgeleerdheid: Encyclopedie en Filosofie van het Recht, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van de master Rechtsgeleerdheid.

Recht en Filosofie: De Leidse Combinatie

Aan de Universiteit Leiden bestaat met ingang van 2009 de mogelijkheid om op master-niveau intensief en diepgravend studie te maken van de filosofische grondslagen van het recht. In een tweejarig traject volgen studenten eerst de specialisatie Encyclopedie en Filosofie van het Recht (een specialisatie binnen de master Rechtsgeleerdheid) en daarna de specialisatie Recht (Philosophy of Law – WBW Recht) van de master Wijsbegeerte van een Bepaald Wetenschapsgebied (WBW). Lees meer over dit onderwerp op de volgende [website](#)

Jaar 1

Overgangsregelingen zijn te raadplegen op de volgende [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
ILS - Grondwet in perspectief	1		5	500
Privatissimum: Rechtsmethodologie	1		10	600
Rechtstheorie en het Internationaal Publiekrecht	1		5	500
Rechtstheorie en het Strafrecht	1		5	500
Rechtstheorie en het Publiekrecht	1		5	500
Semester 2				
Rechtstheorie en het Civiele Recht	2		5	500
Ethiek (LAW)	2		5	500
Practicum: Geschiedenis van Rechtsfilosofie en Ethiek	2		10	600
Scriptie master rechtsgeleerdheid	2		10	600

Rechtsgeleerdheid: European Law, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van Rechtsgeleerdheid.

Voor Nederlandse studenten

For internat...

Meer info

Overgangsregelingen zijn te raadplegen op de volgende [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
ILS – Global law: legal reasoning in International, EU and national law	1		5	500
EU Institutional Law & General Principles of EU Law	1		10	500
Capita Selecta of European Law - Privatissimum	1		10	600
Gebonden keuzevakken (NL), keuze uit onderstaande 2 vakken:				
→ European Protection of Human Rights	1		5	500
→ The Union in the World	1		5	600
Semester 2				
EU Internal Market and Competition Law	2		10	500
European Law in Practice - Practicum	2		10	500
Thesis Master of Law	2		10	600

Rechtsgeleerdheid: Financieel Recht, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van Rechtsgeleerdheid.

Jaar 1

Overgangsregelingen zijn te raadplegen op de volgende [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
ILS - Regulering, gedrag en privaatrecht	1		5	500
Gebonden keuzevak, keuze uit 2 onderstaande vakken:				
→ Ondernemingsrecht en Concernverhoudingen	1		10	500
→ Internationale financiële transacties in de praktijk	1		10	500
Nederlands en Europees Financieel Recht	1		10	500
Anglo-American Financial Law	1		5	500
Semester 2				
Practicum Financieel Recht	2		10	600
Privatissimum Financieel Recht	2		10	600
Scriptie master rechtsgeleerdheid	2		10	600

Rechtsgeleerdheid: Ondernemingsrecht, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van Rechtsgeleerdheid.

Jaar 1

Overgangsregelingen zijn te raadplegen op de volgende [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
ILS - Arbeid en onderneming	1		5	500
Ondernemingsrecht en Concernverhoudingen	1		10	500
Internationaal Commercieel Contracteren	1		5	500
Gebonden keuzevak, keuze uit 2 van de volgende 4 onderstaande vakken:				
→ Insolventierecht	1		5	500
→ Capita selecta Ondernemingsrecht	1		5	500
→ Fusies en overnames	1		5	500
→ IE Merken-en handelsnaamrecht	1		5	500
Semester 2				
Practicum: Procederen in het Ondernemingsrecht	2		5	600
Privatissimum Ondernemingsrecht	2		10	600
Stage Ondernemingsrecht	2		5	600
Scriptie master rechtsgeleerdheid	2		10	600

Rechtsgeleerdheid: Public International Law, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van Rechtsgeleerdheid.

Jaar 1

Information session LLM PIL

On Monday 4 September, from 15-17.00 hrs, an information session will be held in room C131, KOG for all the new LLM Public International Law students. During this session, you will receive detailed information about the structure of the LL.M. Public International Law programme and the contents of the course

Please make sure to enrol to the Blackboard environment of the LLM Reg PIL programme 2017-2018 where you will find all the information regarding the start of the programme. If you have any questions, please contact the secretariat at Volkenrecht@law.leidenuniv.nl

Overgangsregelingen zijn te raadplegen op de volgende [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Voor Nederlandse studenten:				
ILS – Global law: legal reasoning in International, EU and national law	1		5	500
For international students:				
✦ International Relations	1		5	500
For all students:				
Public International Law	1		10	500
International Dispute Settlement		I	5	600
International Criminal Law	1		5	600
Scriptie/Thesis part 1, 5 van 10 EC, niveau 600				
Semester 2				
The Law & Practice of International Organizations - Practicum	2		10	500
Human Rights, Humanitarian Law and Terrorism	2		5	500
Practicing International Law - Practicum	2		5	500

Bound choice: one of the following possibilities:			
a) Practicing International Law: General PIL			
b) Practicing International Law: IHL			
Alternatively, participation in one of the following, by selection only (see course description above):			
- International Criminal Court Trial Competition			
- Kalshoven International Humanitarian Law Competition			
- Philp C. Jessup International Law Moot Court			
- Telders Moot Court Competition			
- International Humanitarian Law Clinic			
Contemporary Issues - Privatissimum	2	5	600
Bound choice: one of the following possibilities:			
a) General PIL: Contemporary Issues In General Public International Law			
b) IHL: Contemporary Issues In International Humanitarian Law			
Scriptie/Thesis part 2, 5 out of 10 EC, level 600 - Voor Nederlandse studenten/for international students:			
→ Thesis Master of Law		10	600

Rechtsgeleerdheid: Staats en Bestuursrecht, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van Rechtsgeleerdheid.

Jaar 1

Overgangsregelingen zijn te raadplegen op de volgende [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
ILS – Rechtshandhaving in domeinoverstijgend perspectief	1		5	500
Overheidsaansprakelijkheid	1		5	500
Privatissimum en Practicum Constitutionele Vraagstukken in Europese Context	1		10	600
Bestuursprocesrecht (Ma)	1		5	600
Profileringsvak: staats-en bestuursrecht I, gebonden keuze uit:				
* Capita selecta financieel bestuursrecht: subsidies, tegemoetkomingen en staatssteun	1		5	500
* Publiekrechtelijk Gezondheidsrecht	1		5	500
Semester 2				
Privatissimum en practicum: Bestuursrecht in de Europese rechtsorde	2		10	600
Wetgevingsvraagstukken	2		5	500
Profileringsvak: staats-en bestuursrecht II, gebonden keuze uit:				
* Omgevingsrecht	2		5	500
* Vergelijkend Constitutioneel Recht	2		5	500
Scriptie master rechtsgeleerdheid	2		10	600

Rechtsgeleerdheid: Straf- en Strafprocesrecht, 2017-2018

Deze opleiding is een afstudeerrichting van Rechtsgeleerdheid.

Jaar 1

Overgangsregelingen zijn te raadplegen op de volgende [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
ILS – Rechtshandhaving in domeinoverstijgend perspectief	1		5	500
Ideeëngeschiedenis van het Strafrecht	1		5	500
Practicum: Straf(proces)recht	1		10	600
Europees Strafrecht	1		5	500
Profileringvak straf-en strafprocesrecht I: gebonden keuze uit:				
✦ Profileringvak: Bijzondere delicten	1		5	500
✦ Profileringvak: Strafwetgeving & beleid	1		5	500
Semester 2				
Sanctionering en effecten	2		5	500
Privatissimum: Straf(proces)recht	2		10	600
Profileringvak straf-en strafprocesrecht II: gebonden keuze uit:				
✦ Profileringvak: Strafrechtelijk bewijsrecht	2		5	500
✦ Profileringvak: Bijzonder Strafrecht	2		5	500
Scriptie master rechtsgeleerdheid	2		10	600

BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA

Woensdag 22 november 2017		
9.30	10.00	Aankomst en welkom
10.00	12.30	Vorbereidend overleg en inzien documenten
12.30	13.00	Lunch
13.00	14.00	Gesprek met inhoudelijk verantwoordelijken alle opleidingen 1. Dr. mr. P.C. (Peter) van Es, Portefeuillehouder Onderwijs/Opleidingsdirecteur Notarieel Recht 2. Mr. dr. C. (Chris) de Kruif, Opleidingsdirecteur Rechtsgeleerdheid/UD Staats- en bestuursrecht 3. Mr. dr. J. (Jan) Vleggeert, Opleidingsdirecteur Fiscaal recht /UHD Belastingrecht 4. Prof. mr. drs. M.R. (Mariëlle) Bruning, Opleidingsdirecteur masteropleiding Jeugdrecht/Hoogleraar Jeugdrecht 5. Dr. A.G. (Gerda) Korevaar, Coördinator afdeling Onderwijsbeleid 6. B. (Bas) Knapp, Student-lid (assessor) faculteitsbestuur afstudeerrichting Economie en Recht
14.00	14.45	Gesprek met studenten B Rechtsgeleerdheid 1. Siwan Delewi Mono-disciplinair 2. Matthijs Wijling Propedeuse 3. Sabrina Namias de Crasto Propedeuse 4. Marith van Dijk Student-tutor/mono-disciplinair 5. Martijn Berk Deeltijd/mono-disciplinair 6. Mees Veeger Entrepreneurship & Management 7. Kimberley Muijsert Honours College 8. Fleur Hunink International Business Law 9. Michiel Hanssen Mono-disciplinair RG en Fiscaal Recht
14.45	15.15	Pauze
15.15	16.00	Gesprek met studenten M Rechtsgeleerdheid 1. Roel Becker Afstudeerrichting Civiel recht 2. Willemijn Waas Afstudeerrichting Straf- en Strafprocesrecht 3. Maaïke Faase Afstudeerrichting Staats- en Bestuursrecht 4. Laurent van Gommeren Afstudeerrichting Financieel Recht 5. Tim Hartman Afstudeerrichting Civiel recht 6. Claire Vegter Afstudeerrichting Public International Law 7. Caspar Klos Afstudeerrichting European Law 8. Marieke Mohaboe Afstudeerrichting Encyclopedie en Filosofie van het Recht
16.00	16.45	Gesprek met docenten B en M Rechtsgeleerdheid 1. Dr. J.J. (Jorrit) Rijpma, Universitair Hoofddocent Europees Recht 2. Mr. M. (Meehea) Park, Promovenda Europees Recht/docent Moot Court 3. T.D. (Tjebbe) Geldof, Onderwijs- en onderzoeksmedewerker Staats- en Bestuursrecht/Promovendus 4. Prof. Dr. N.M. (Niels) Blokker, Hoogleraar Internationaal Institutioneel Recht 5. Mr. dr. J. (Jelle) Nijland, Universitair Docent Ondernemingsrecht 6. Drs. B.L. (Bo) Terpstra, Docent Economie 7. Prof. Mr. W. (Willemien) den Ouden, Hoogleraar Staats- en Bestuursrecht/voormalig Dean Honours Academy 8. Mr. M.D.R.M. (Monique) de Deugd, Docent Civiel recht 9. Mr. dr. A.J. (Arie-Jan) Kwak, Universitair Docent Encyclopedie van de rechtswetenschap
17.00	17.15	Pauze

17.15	17.45	<p>Gesprek met leden van de opleidingscommissies B en M Rechtsgeleerdheid</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mr. dr. E.V. (Erik) Koppe, Universitair docentlid/Publiekrecht 2. Dr. K.M. (Kelly) Pitcher, Universitair docentlid/Straf- en Strafprocesrecht 3. Mr. dr. L.M. (Laura) van Bochove, Universitair docentlid/Privaatrecht 4. Jantine Rozenboom, Studentlid bacheloropleiding 5. Melinda van Os, Studentlid masterrichting Arbeidsrecht 6. Ingrid van Woudenberg, Studentlid bacheloropleiding 7. Tonko van Leeuwen, Studentlid masterrichting Encyclopedie 8. Lotte Chevalier, Studentlid masterrichting Public International Law
17.45	18.30	<p>Gesprek met alumni M Rechtsgeleerdheid</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Renée van Hoof, Afstudeerrichting Ondernemingsrecht 2. Rosanne van der Straten, Afstudeerrichting European Law 3. Lieke Feenstra, Afstudeerrichting Staats- en Bestuursrecht 4. Ibrahim El-Mokadem, Afstudeerrichting Straf- en Strafprocesrecht 5. Laurens Hillen, Afstudeerrichting Financieel Recht
Donderdag 23 november 2017		
9.00	10.00	Voorbereidend overleg en inzien documenten; spreekuur (9.30-10.00)
10.00	10.45	<p>Gesprek met studenten B en M Fiscaal recht (incl. opleidingscommissie)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Romy Post, Bacheloropleiding 2. Madelon Vos, Bacheloropleiding 3. Daan Kok, Bacheloropleiding 4. Jurian Lock, Masteropleiding 5. Bastiaan van Ganzen, Masteropleiding 6. Tiffany Ferreira, Masteropleiding
10.45	11.30	<p>Gesprek met docenten B en M Fiscaal recht (incl. opleidingscommissie)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mr. dr. J. (Jan) Vleggeert, Opleidingsdirecteur Fiscaal Recht/UHD Belastingrecht 2. Prof. Mr. dr. J.P. (Koos) Boer, Hoogleraar Belastingrecht 3. Mr. drs. T.A. Cramwinckel, Promovendus/Ph.D.-fellow 4. Mr. drs. J.J.H. (Judith) Reijnen, Fiscaalrechtelijk docent 5. Mr. H. (Heiko) Lohuis, Fiscaalrechtelijk docent 6. Mr. dr. E.A.M. (Esther) Huiskers-Stoop, Universitair Docent
11.30	11.45	Pauze
11.45	12.30	<p>Gesprek met leden van de examencommissie</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mr. dr. M.J. (Machteld) Vonk, Lid (Jeugdrecht) 2. Dr. C.C. (Silvia) Vink, Extern lid 3. Prof. Mr. D.F.M.M. (Niek) Zaman, Voorzitter (Notarieel recht) 4. Mr. dr. J. (Jan) Robbe, Plv. voorzitter (Staats- en Bestuursrecht) 5. Dr. A.A.T. (Anke) Ramakers, Lid (Criminologie) 6. Prof. Mr. W.G. (Pim) Huijgen, Lid (Notarieel recht) 7. Prof. Mr. C.G. (Clementine) Breedveld, voormalig lid (Burgerlijk recht)
12.30	13.00	Lunch
13.00	13.45	<p>Gesprek met studenten M Jeugdrecht (incl. opleidingscommissie)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Francesca van Dongen 2. Nabila Zerkouni 3. Thijs Hannema 4. Mindy Mosk 5. Marleen Eizinga 6. Lisa van Zelm 7. Isabelle Kornelis
13.45	14.30	<p>Gesprek met docenten M Jeugdrecht (incl. opleidingscommissie)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Prof. Dr. mr. T. (Ton) Liefwaard, Hoogleraar 2. Mr. drs. Y.N. (Yannick) van den Brink, Universitair Docent 3. Mr. E.A.J. (Jeanette) Satink, Docent 4. Mr. K.A.M. (Kartica) van der Zon, Promovendus/Ph.D.-fellow 5. Prof. Dr. mr. P.R. (Peter) Rodrigues, Hoogleraar Immigratierecht 6. Mr. M.M.C. (Manuela) Limbeek, Docent 7. Prof. Mr. dr. E.M. (Isabeth) Mijnaerends, Bijzonder hoogleraar

14.30	15.00	Pauze
15.00	15.45	Gesprek met studenten B en M Notarieel recht (incl. opleidingscommissie) 1. Lenina Broers, Bacheloropleiding 2. Bob Ilijasevic, Bacheloropleiding 3. Danique Westerbeek, Bacheloropleiding 4. Lauresse Anemaet, Bacheloropleiding 5. Chantal Jansen, Masteropleiding 7. Mirjam Blom, Masteropleiding 8. Maureen van der Wal, Masteropleiding
15.45	16.30	Gesprek met docenten B en M Notarieel recht (incl. opleidingscommissie) 1. Prof. Mr. W.G. (Pim) Huijgen, Hoogleraar 2. Prof. dr. F. (Frans) Sonneveldt, Hoogleraar 3. Mr. dr. J.A.J. (Jacqueline) Peter, Universitair Docent 4. Dr. mr. G.G.B. (Guus) Boelens, Universitair Docent 5. Mr. T.H. (Teico) Sikkema, Docent 6. Mr. L.M. (Laurens) de Hoog, Promovendus/Ph.D.-fellow 7. J.J.H. (Joris) Hermeling, promovendus/Ph.D.-fellow 8. Mr. R.L.G. (Roberto) van den Heuvel, fiscaalrechtelijk docent
16.30	17.00	Pauze
17.00	18.00	Gesprek met alumni M Notarieel recht, M Fiscaal recht, M Jeugdrecht 1. Katherine Filesia, Notarieel recht 2. Paul Berssenbrugge, Notarieel recht 3. Rosanne Madern, Notarieel recht 4. Julius Bos, Notarieel recht 5. Ceril van Leeuwen, Jeugdrecht 6. Mariëlle Bahlmann, Jeugdrecht 7. Marit Oosterom, Fiscaal recht 8. Jop Lemmen, Fiscaal recht 9. Lynn van den Berg, Fiscaal recht
Vrijdag 24 november 2017		
09.00	10.00	Eindgesprek met formeel verantwoordelijken 1. Prof. Dr. J.P. (Joanne) van der Leun, Decaan Faculteit 2. Dr. mr. P.C. (Peter) van Es, Portefeuillehouder Onderwijs/Opleidingsdirecteur Notarieel Recht 3. Mr. dr. C. (Chris) de Kruif, Opleidingsdirecteur Rechtsgeleerdheid/UD Staats- en bestuursrecht 4. Mr. dr. J. (Jan) Vleggeert, Opleidingsdirecteur Fiscaal recht /UHD Belastingrecht 5. Prof. mr. drs. M.R. (Mariëlle) Bruning, Opleidingsdirecteur masteropleiding Jeugdrecht/Hoogleraar Jeugdrecht 6. Dr. A.G. (Gerda) Korevaar, Coördinator afdeling Onderwijsbeleid 7. B. (Bas) Knapp, Studentlid faculteitsbestuur
10.00	10.30	Rondleiding
10.30	12.30	Opstellen voorlopige bevindingen
12.30	13.00	Pauze en lunch
13.00	16.00	Opstellen voorlopige bevindingen
16.00	16.30	Vorbereiden mondelinge rapportage (panel intern)
16.30	17.00	Mondelinge rapportage voorlopige bevindingen

BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek eindwerken bestudeerd van afgestudeerden. De studentnummers van de eindwerken zijn bekend bij QANU en kunnen op verzoek worden opgevraagd.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen in de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid:

1. Inleiding Recht
2. Goederenrecht
3. Moot Court
4. Rechtsfilosofie 1
5. Public International Law
6. Bestuursprocesrecht
7. Oriëntatievak Entrepreneurship and Management
8. Turnaround management and Bankruptcy Law
9. Oriëntatievak Recht en economie
10. Hervorming van Sociale Regelgeving
11. Oriëntatievak International Business Law
12. International Commercial Law

- Studiemateriaal van de volgende cursussen in de masteropleiding Rechtsgeleerdheid:

1. ILS (Interaction between Legal Systems)
2. Privatissimum Civiel Recht
3. EU Institutional Law and General Principles of EU Law
4. Privatissimum Strafrecht
5. Privatissimum Constitutionele vraagstukken

- Scriptiehandleidingen voor de bachelor- en masterscriptie 2017-2018

- Studenthandleiding bachelorscripties juridische opleidingen 2017-2018

- Bestuurlijke reactie op rapport Kwaliteitsborging FdR 2015-2016 CvT

- Commissie van Tien 15-16

- Handleiding digitale plagiaatcontrole masterscripties

- Interpretatie safe-assignrapport

- Interpretatie turnitin-rapport

- Rapport kwaliteitsborging toetsing FdR 2016-2017

- Uitleg mbt uitvalsgegevens

- Beoordelingsprocedure Juridische Taaltoets propedeusestudenten

- geaggregeerde exitenquetes juridische opleidingen

- Informatie bij offerte taaltoets

- Slagingspercentages taaltoets

- Toetsplannen juridische opleidingen

- Verslagen Examencommissie

- Verslagen Opleidingscommissies